

Šime ŽUPANOVIĆ
Split

ETNOLOŠKE I JEZIČNE POSEBITOSTI ŠIBENSKOG PODRUČJA*

UDK 800.87:801.316.3

Rad primljen za tisak 1. listopada 1990.

Ethnologia (...) est notitia gentium populorumque, sive id est id doctorum hominum fluidum, quo in variarum gentium origines, idioma, mores, atque instituta, ac denique patriam vetustasque sedes eo consilio inquirunt, ut de gentibus populisque sui aevi rectius iudicium ferre possint.

Etnologija je poznavanje plemena i naroda, ili je to ona intelektualna djelatnost učenih ljudi kojom istražuju porijeklo različitih naroda, njihove jezike, običaje i uredbe, zatim domovinu i stara sjedišta, da bismo mogli donijeti točniji sud o plemenima i narodima svog vremena.

Adam Franjo KOLLÁR (1783)

3.1 O NEKIM ŠIBENSKIM OBIČAJIMA

3.1.1 Proslava

SATURNALIJAMA... se izvor traži... u sasvim sličnim babilonskim *sakejama* i srodnim običajima bližega Orijenta, odakle su ih mogli presaditi na rimsko tlo vojnici. Na taj je način, kao toliko drugih »rimskih« folklornih elemenata, mogao i ovaj običaj dospjeti na istočne strane Jadrana zacijelo još u davna vremena, prije dolaska Hrvata, i održavati se tu poslije, gdje se jače i dulje održavalo staro stanov-

* Odlomak iz knjige autora: ARHEOLOŠKE, JEZIČNE I ETNOLOŠKE POSEBITOSTI ŠIBENSKOG PODRUČJA u izdanju Književnog kruga — Split (u tisku).

ništvo sa svojim tradicijama i u folkloru, od koga su s vremenom, asimilacijom ili inače preuzimanjem, postali nosioci toga običaja i sami Hrvati.

Milovan GAVAZZI (1939)

PROSLAVA je jedinstveni relikv koji se uspio zadržati u Šibeniku i, koliko mi znamo nigdje drugdje, a on vjerojatno vuče svoj korijen iz prehistorije. Zašto se ovaj običaj sačuvao samo u gradu Šibeniku i nigdje drugdje, teško je zasad reći. Vjerujemo da bi taj šibenski relikv tradicijske kulture mogao imati veze sa specifičnošću šibenskog područja u drevnoj prošlosti, gdje su se možda uspjele zadržati oaze djelomično neromaniziranog ilirskog živilja kojeg su nadošli Hrvati tu još zatekli. Od njih su vjerojatno mogli prihvatiti te običaje, ili su možda iste običaje donijeli sa sobom iz svoje stare iranske postojbine (medijskih visoravni), gdje se slavio kult rađanja novog sunca. Slavljenje tog običaja rađanja mladog sunca u masovnom obliku zadržalo se u Šibeniku sve do drugog svjetskog rata. I dalje se slavi u Šibeniku taj relikvni običaj 17. prosinca pod imenom PROSLAVA, ali samo u krugu obitelji i najbližih prijatelja.

Nekada je taj običaj, međutim, bio mnogo bogatiji, konkretniji i živopisniji. U kućama bi se sastajali prijatelji, frigale su se *fritule*, pila rakija, spremala večera, pjevalo do pola noći, a onda su po svim crkvama *slavila* zvona, zatim se na Poljani okupljalo mnoštvo naroda, mladog i starog. Tu je svirala glazba, igralo se kolo, praskale su *maškule* i pucalo se iz *kubura*.¹ Iz kuća se donosilo vino, rakija i fritule, i posvuda se čula šibenska pjesma. Svi su se te noći ljubili i grlili, jer se rodilo novo sunce. Veselje se nastavljalo sve do zore. To su bile prave saturnalijske, kakvih se nije vidjelo, da parafraziramo našeg humanista J. Š i ž g o r i ć a, Šibenčanina, prije pola milenija, ni u samom Rimu.

Istog dana, tj. 17. prosinca počinjale su i rimske saturnalijske.² Toga dana nestalo bi svake sile u Rimu i svake razlike stališa, te bi zavladao prava sloboda.³ Rimske saturnalijske bi se proklamirale tek nakon prinesene žrtve u Saturnovom hramu na Forumu.⁴ Tada bi zavladao opće veselje. Prema starim vijestima robovi preuzimaju uloge gospodara, a gospodari robova. Tu slobodu najbolje ilustrira *Macrobius* u svojim *Saturnales* (I, 7, 26) riječima: *Saturnalibus tota servis licentia permititur*.⁵

Najstarija povijest same svečanosti je veoma mračna.⁶ Najvjerojatnije saturnalijske vode svoje porijeklo s Istoka, gdje se slavilo, prema pisanim izvorima, rađanje mladog sunca (Mithra) na dan zimskog solsticija, kada počinje zamiranje Sunca i njegovo ponovno kultno rađanje — simbol vječnog života — jer je to *dies natalis solis invicti* (rođendan nepobjedivog Sunca). Na taj dan je vjerojatno slavljen i rođendan iranskog sunčanog boga Mitre, čiji je kult zabilježen i na našim obalama.⁷

Perzijski utjecaj na zapadni dio Carstva bio je također važan. Taj je utjecaj bio naročito jak u Armeniji i u Kapodociji (Strabon XI, 532).^{7a}

U Armeniji kult Mitre je bio identificiran s Bogom sunca.^{7a1}

Saturnus, po kojem su i nazvane saturnalijske, u ikonografiji personificira zimu i pripada lokalnim bogovima, vjerojatno feničkog podrijetla srodnog Baalu.⁸ Grci su asimilirali Baala i poistovjetili ga solarnom Apolonu, a Rimljani u Saturnu zbog njegove okrutnosti.⁹

Prema pisanim rimskim izvorima saturnalije su bile zaista veliki praznik bratstva i ljubavi među ljudima dobre volje i one su izražavale jednakost među ljudima, kako je to, po vjerovanjima, bilo i u pradavnim vremenima, kad je Saturn vladao na zemlji.¹⁰ Takav smisao su imale i šibenske saturnalije, koje su se pod nazivom PROSLAVE slavile na isti dan u Šibeniku. Da je to bio zaista velik praznik, potvrđuje nam i kršćanstvo koje je taj plemeniti običaj ljubavi među ljudima dobre volje, slavljenjem Kristovog rođenja na 25. prosinca, od 4. stoljeća ustvari usvojilo taj prastari poganski običaj rađanja mladog sunca (boga = božić), koje donosi plodnost zemlji.¹¹

Taj prastari običaj rađanja mladog sunca koje donosi plodnost zemlji, kao osnovni smisao saturnalija, nalazimo i u pismu šibenskog pukovnika Nikole Simonića, upućenog 18. kolovoza 1749. godine Visokoj odličnoj vlasti (Suprema Ecc. ma Magist. a di V.V.C.C.) u Veneciji, kao odgovor na »poštovano pismo« od 10. kolovoza, upućenog istom. Evo što pukovnik N. Simonić, Šibenčanin, kaže o saturnalij-skim običajima u gradu Šibeniku i predgrađu Docu: »... Prema starom nepromijenjenom običaju, običavaju kad je godina plodna, seljaci dviju družbi koje stanuju unutar grada Šibenika, počam od svetkovine sv. Ivana, pa do Sveta tri Kralja, skupiti se u broju od njih dvadesetak da proslave Sv. tri Kralja, u čast kojih se u njihovim župnim crkvama pjeva za vrijeme mise jedna himna ili (ti) duhovna pjesma sastavljena na ilirskom jeziku, proslavljajući bez pušaka ili drugog vatrenog oružja, one presvete božićne svetkovine izborom jednoga od njih kojemu daju naslov kralja s krunom od klasja, žita, koju on nosi na glavi iznad svoje kape da ga Gospod blagoslovi i udijeli im obilatu novu žetvu žita; tada podižu stijeg slavnog gospodina Kneza i kapetana i odgovarajuće zastave njihovog pukovnika i zemaljskog kapetana koji im idu na čelu.

Slično tome u Docu (nel Bórgo di Mar) običava se održati jedna jednaka maskarada bez krinki na licu kada se uzimaju i pozajmljuju međusobno najbolje haljine; u ovim obalnim selima, a i na otocima još se na različite načine svake godine sve do prvog dana u godini (potcrtao autor) slave i zabavljaju se na početku bakalnijških dana mesopusta ljudi i njihove žene, poslije objeda, provodeći nekoliko sati u plesovima, praćeni svirkom frula na njihov način i malih bubnjeva. Idu koliko po gradu, tako i izvan grada, javno pjevajući u hodu svoje pjesme...)^{11a}

Sam Saturn je često poistovječen sa Mithrom.¹² Saturn i Mithra su kao božanstva kulturnim i etničkim strujanjima unesena u kompleks pretkršćanskih religija naših krajeva s Istoka.¹³ Simboli Saturna su bili »srp i kosijer«, a kao bog ratarstva bio je usko povezan sa zemljom. Saturnalije, koje su se slavile 17. prosinca bile su, prema tome, uklópljene između *Consualija* (15. prosinca) i *Opalija* (19. prosinca) i one su označavale »svečanost sjetve (*Saturnalia* od *Säeturnus* ili *Saturnus*, 17 prosinca)«.¹⁴

Prema Varronu (L.L.V, 64), Saturn je također bio nazvan *ab satu* (da generare) i on je bio predstavljen sa srpom u ruci i s nogama zamotan u vunene pivoje (*Macr. Satur.* I, 8), koji su se odmotavali za vrijeme čitavog mjeseca prosinca, uz pretpostavku da su oni predstavljali prirodne veze koje su zadržavale sjeme do klijenja.¹⁵ Izolirano tumačenje pomoću *generare, generatio*, nalazi se samo kod Vaccai. Možda Vaccai misli na neku drugu etimologiju kad navodi satus da »generare«.

Iz navedenih podataka rimskih autora mogli bismo zaključiti da su saturnalije bile posvećene zemlji i da su one počinjale sa zimskim solsticijem prema lunar-
noj godini. U početku saturnalije su se slavile samo *jedan dan*, ali je kasnije Cezar
(45. p. n. e.), prilikom reforme kalendara to produžio na tri dana.¹⁶ Proslava saturn-
nalija 17. prosinca najvjerojatnije ima veze sa starom rimskom godinom od deset
mjeseci. Prema rimskoj tradiciji *Romulus*, osnivač grada Rima, ustanovio je godi-
nu sa 10 mjeseci, koja je započinjala ožujkom i završavala prosincem. O toj godini
s deset mjeseci govori i Ovidije u svojim *Fastima* (I, 27 – 28):

Tempora digereret cum conditor urbis, in anno
constituit menses quinque bis esse suo.¹⁷

Prvi su i drugi mjesec, tj. siječanj i veljača, ubačeni u kalendar tek kasnije. To
je dovelo do »nelogičnosti« da je prosinac postao decembar iako nije X. mjesec (is-
to i za septembar, oktobar, novembar).

Izbacivanje siječnja i veljače iz lunarne godine vjerojatno je bilo povezano s
mišljenjem, koje vuče svoje korijenje još iz prehistorijskog doba, da od sredine zi-
me do proljeća zemlja izgleda kao da spava, iako nije mrtva. To doba je smatrano
periodom počinka, jer u njemu nije bilo poljskih radova, a izbačen je iz kalendara,
jer je njegov zadatak bio da regulira aktivnost poljoprivrednika za vrijeme ostatka
godine. Taj poljski kalendar vjerojatno datira još iz prehistorijskog doba, kad su
Latini bili poljoprivrednici, i kad su se u to doba uzdržavali od poljoprivrede.¹⁸ Po
svemu sudeći, iz navedenih razmatranja bi proizlazilo da su ti daleki predi prizna-
vali samo lunarne mjesece i njihov slijed i da nisu ni pokušavali ubaciti ih u solar-
nu godinu.¹⁹

Prema tome, najvjerojatnije bi bilo da je i staro stanovništvo, koje je još u
prehistorijsko doba obitavalo na šibenskom području uzimalo u obzir samo lu-
narnu godinu. To usvajanje lunarne, a ne solarne godine u tom davnom prehisto-
rijskom periodu, i njeni tragovi na šibenskom području, ukazivalo bi ujedno i na
starost samog računanja vremena, kao i slavljenje boga Saturna, a prema tome i
običaja saturnalija!

Saturn je u tom periodu bio dovoljno značajan da se održi, jer je bio povezan
s grčkim Kronom, bogom starih vremena prije Zeusa.²⁰ Saturn je isto tako bio
identificiran s egipatskim božanstvom *Seb* (germe de Seb!). Prema egipatskom
vjerovanju on je bio — »Dieu Seb, ami des pains«...²¹

Povezivanje Saturna s egipatskim bogom *S e b* vjerojatno je imalo svog odra-
za i u računanju vremena kod starih Egipćana. To je naročito došlo do izražaja pri
računanju lunarne i solarne godine. Tako, npr., između egipatske godine tog vre-
mena i solarne ili tropske, postojala je razlika od pet dana i jedne četvrtine dana
svakih 12 mjeseci koji su protekli. Tako se razlika između egipatske i fiksne godine
povećala za isti period i to je izazvalo da su se godišnja doba prestala slagati s lu-
narnim fazama.

Nova zapažanja o putanji sunca su pridonijela da su astronomi odlučili inter-
kalirati svake godine, poslije 12 mjeseci i prije prvog dana u sljedećoj godini, pet
komplementarnih dana.²²

Vrijeme navedenih promjena je bilo tako staro da ga nije bilo moguće odredi-
ti, a i sami Egipćani su ga prebacili u »mitološka vremena«, koja su prethodila do-
lasku Ména.²³

Ta bi razlika od 5 dana između lunarne i solarne godine u starih Egipćana upravo odgovarala datumu *Ludi Saturnalia* odnosno *feriae saturnaliae* (Maffei i Filocaliano) 17. prosinca. Ona bi ujedno odgovarala solarnom zimskom solsticiju 21. prosinca. Taj dan bi Rimljani doživljavali sveopću euforiju, i narodnom veselju nije bilo kraja.

MAFFEI

FILOCALIANO

Mensis December habet dies XXXI.

1. G K DEC. N	D f g	Kal. Decembr.	Sarmatici CMXXIV
2. H	g h	IV Non.	Initium muneris
3. A	A A	III	Senatus legitimus
4. B	E b b	Prid.	Munus Arca. Dies aegiptiacus
5. C NON. F	c c	Non.	Munus Arca
6. D	F d d	VIII Idus	Munus Arca
7. E	e e	VII	
8. F C	f f	VI	Munus kandida
9. G C	G g g	V	
10. H C	A h	IV	
11. A AGON. NP	b A	III	Septimontia
12. B EN	H c b	Prid.	Ludi Lancionici
13. C EID NP	d c	Idib.	Ludi. Senatus legitimus
14. D F	e d	XIX Kal. Jan.	Ludi. Dies aegiptiacus
15. E CONS. NP	I f e	XIIX	N. Divi Veri CMXXIV
16. F C	g f	XVII	Ludi
17. G SAT feriae saturn.	A g	XVI	Ludi Saturnalia
18. H C	K b h	XV	Lancionici CMXXIV. SOL CAPRICORNO
19. A OPAL NP	c A	XIV	Munus Arca
20. B C	d b	XIII	Munus kandida
21. C DIV NP	A e c	XII	Munus Arca
22. D C	f d	XI	
23. E LAR. NP	g e	X	Munus Arca
24. F C	B A f	IX	Munus consummat
25. G C	b g	VIII	N. Invicti CMXXX
26. H C	c h	VII	
27. A C	C d A	VI	
28. B C	e b	V	
29. C F	f c	IV	
30. D F	D g d	III	N. Divi Titi. CMXXIV
31. E C	A c	Prid.	Magistrati intrant

Rimski kalendari koji su ostali sačuvani do danas, iako nekompletni, poznati su pod imenom *Calendario dei Maffei i Filocaliano* (vjerojatno iz IV. st. n. e.) za mjesec *prosinac*

(Prema Vaccai 1986)

MAFFEI

FILOCALIANO

Mensis Februarius habet dies XXVIII.

1. H K FEB. N	d h	Kal. Februari.	N. Herculis CMXXIV
2. AN	e A	IV Nonas	
3. B N	B f b	III	Senatus legitimus
4. C	g c	Prid.	Ludi Gotthici
5. D NON	A d	Non.	Ludi
6. E N	C b e	VIII Idus	Ludi
7. F N	c f	VII	Ludi. Dies aegyptiacus
8. G N	d g	VI	Ludi
9. H N	D e h	V	Gotthici. CMXXIV
10. A N	f A	IV	
11. B N	g b	III	Genialici CMXXIV
12. C N	E A c	Prid.	Ludi genialici
13. D EID. NP	b d	Idib.	Virgo Vesta. parent Senatus legitimus.
14. E N	F c e	XVI Kal. Mart.	
15. F LVPER. NP	d f	XV	Lupercalia
16. G EN	e g	XIV	
17. H QVIR. NP	G f h	XIII	Quirinalia
18. A C	g A	XII	
19. B C	A b	XI	
20. C C	H b c	X	SOL PISCIBUS
21. D FERAL	c d	IX	Feralia
22. E C	d e	VIII	Caristia
23. F TER. NP	l e f	VII	Terminalia
24. G REGIF. N	f g	VI	Regifugium
25. H C	g h	V	Lotio. CMXXII. Dies aegyptiacus
26. A EN	K A A	IV	
27. B EQ. NP	b b	III	N. D. Costantini CMXXIV
28. CC	c c	Prid.	Ludi votivi

Rimski kalendari za mjesec *veljaču*.

(Prema Vaccai 1986)

Nastupio je period jednakosti među ljudima kao u »dobrim starim vremenima«. Gospodar u tim danima ludovanja nije smio zamjeriti svome robu, ako mu je ovaj otvoreno kazao što ga tišti i zašto je nezadovoljan i nesretan.²⁴ Ta vremena Saturna kao da su se ponovno vratila. Ona su sadržavala u sebi *feriae publicae stituae uniuersi populi communes, feriae publicae pro populo* (NP = *nefastus populus (publicus)*) za razliku od dana N (= *dies fasti*) koji su bili samo *feriae stituae* »but not on behalf of the people as a whole«.²⁵

Saturnalije su, prema tome, bile profane akcije čovjeka koje nisu imale mističnu osnovu kao *dies fasti*. *Dies nefasti publici* su upravo oni koji ne daju tu mističnu osnovu koja će ljudima osigurati uspjeh.²⁶

Vjerski mit o prošleme zlatnom dobu, kada je vladao Saturn, i o njegovu mogućem povratku, iskoristio je i Vergilije u svojim Bukolikama (*Ecloga* IV, 114–119):

Ultima Cumaei venit jam carminis aetas:
Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.
Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
Jam nova progenies coelo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo.²⁷

Same saturnalije su po svojoj raskalašenosti uvelike sličile karnevalu »potonjega i našega vremena«. Njegovo porijeklo seže vjerojatno do u prehistorijsko doba. « ... Dagegen begegnet in späterer Zeit eine uralte Weise, das sogenannte saturnische²⁸ oder faunische Mass, welches den Griechen fremd ist und vermuthlich gleichzeitig mit der ältesten lateinischen Volkpoesie entstand. ... »

Ta velika »fešta«, veli F r a z e r , slavila se u prosincu, posljednjem mjesecu rimske godine. Obično se pretpostavljalo da predstavlja PROSLAVU u znak sjećanja vesele vladavine Saturna, boga sjetve i zemljoradnje.^{28a}

Da bi to sveopće veselje naroda postiglo svoj vrhunac, on je također za vrijeme saturnalija (17. prosinca) birao i svog »smiješnog kralja«, koji je prisustvovao raznim proslavama i izdavao smiješne i šaljive naredbe svojim privremenim podanicima. Taj »smiješni kralj« je bio, kao što to navodi F r a z e r , izvorno personifikacija sámog Saturna, koji je na kraju svoje kratke vladavine zbog bančenja i raskalašenosti plaćao glavom.²⁹

Ta surovost i okrutnost u slavljenju Saturna, prema pisanim izvorima, zadržala se još u prvim godinama četvrtog stoljeća naše ere, tj. prije Konstantinova uvođenja kršćanstva, u rimskih vojnika u Durostorumu, u donjoj Meziji.³⁰ Starija i okrutnija praksa vjerojatno se mnogo duže zadržala u vojnika rimskih legija na granicama Rimskog Carstva. U samom Rimu, a i u ostalim velikim gradovima, razvitak civilizacije ublažio je taj okrutan običaj još prije Augustova doba i preobrazio ga u mnogo neviniji oblik, koji je ostavio za sobom samo tradiciju o Saturnovoj zemaljskoj vladavini i o ljudskim žrtvama koje su mu bile prinošene.³¹

S vremenom su te ljudske žrtve, koje su bile prinošene na oltar Saturnu, bile zamijenjene životinjskim ili kakvim drugim simboličnim oblicima. Na to aludira i *Macrobius* (I, 7, 219), kad navodi da je Herkules u zajednici s Argivima zamijenio ljudske žrtve, koje su bile prinošene Saturnu, s maskama ili kipovima napravljenima na priliku čovjeka.³²

Nakon tog civilizacijskog djela dolazi i do promjena u rimskom kalendaru. Umjesto izvornog kalendara od 10 mjeseci, *Numa* pristupa njegovoj reorganizaciji, uzimajući za bazu tokove sunca i mjeseca, tzv. lunisolarnu godinu, dodajući siječanj i veljaču. I Ovidije (*Fasti* II, 51) kaže da je čak i *Numa* ostavio veljaču, u svojoj reorganizaciji rimskog izvornog kalendara, kao posljednji mjesec u godini. Čak su i *Festus* (*Februarius*) i *Varon* (L. L. VI. 13) mislili da je neko vrijeme godina završavala veljačom, što se ogleda i u imenu samog mjeseca: *februare* u značenju *purificare*.³³

S navedenim promjenama u rimskom kalendaru dolazi i do promjena u datumu prinosa žrtava. Umjesto prosinačkih saturnalija, uvodi se 24. veljače (v. kalendar za mjesec veljaču) posebna ceremonija, koja je nazvana »bijeg kralja« (*Regifugium*). Ovaj ritual smiješnoga »kralja svetih obreda« (*Rex sacrorum*) bio je svakako mnogo blaži od starih običaja koji su za vrijeme biranja »smiješnoga kralja saturnalija«, prisilili istoga da na kraju njegove kratke vladavine žrtvuje sebe.³⁴

O tom bijegu kralja iz Comitiuma, nakon prinošenja žrtve, govori i Ovidije u svojim *Fastima* (II, 685 – 686):

Nunc mihi dicenda est regis fuga: traxit ab illa.
sextus ab extremo nomina mense dies.^{34a}

Sve što znamo o ovom ritualu sadržano je u jednom mjestu u izjavi Plutarha, u kojem navodi da je »kralj svetih obreda« (*Rex sacrorum*) nakon prinošenja neke drevne žrtve u Comitiumu, pobjegao naglo iz Foruma. Ta se ceremonija »bježanja kralja« (*Regifugium*) održavala redovito 24. veljače. Uvijek je slijedila nakon interkalarnog mjeseca, koji je redovito bio umetnut poslije 23. veljače (»le *Regifugium* du 24 février ou, éventuellement, du 23 du mois intercalaire«). Još uvijek se postavljaju pitanje *Regifugium* pripada li među *dies fasti* (N) ili među *dies nefasti* (NP).³⁵

Jednako kao i u Rimu, i u gradu Šibeniku za vrijeme saturnalija 17. prosinca narod je birao svog smiješnoga kralja saturnalijā, čija je vladarska vlast trajala 14 dana, tj. do kraja nove rimske godine. Običaj biranja smiješnoga kralja saturnalijā za vrijeme šibenske PROSLAVE zadržao se u gradu Šibeniku sve do početka XIX stoljeća.³⁶ Kao reminiscencija na taj stari poganski običaj radanja mladog sunca, j e d i n o još u gradu Šibeniku sve do danas se sačuvao taj prastari običaj u vidu šibenske PROSLAVE 17. prosinca.

Iz navedenih podataka bi proizlazilo da se j e d i n o u gradu Šibeniku sačuvao taj prastari običaj biranja smiješnoga kralja saturnalijā jednako kao i u Rimu za vrijeme svečanosti u čast Saturnu u mjesecu prosincu. Taj etnografski relikv za-bilježio je i opat Fortis krajem XVIII. stoljeća u Šibeniku. Vlast smiješnoga kralja kojega je narod birao za vrijeme saturnalijāskih orgijanja, prema pričanju Fortisa, trajala je svega petnaest dana.³⁷ Kralj se, prema tome, nije mogao birati »o Božićnim blagdanima«, kako to navodi Fortis,³⁸ nego za vrijeme PROSLAVE 17. prosinca. Prebacivanje ovog poganskog običaja na Božić, kao očitu zabludu, nalazimo i u biskupa šibenskog J. Šižgorića. On je u svom djelu: *De situ Illyriae et civitate Sibenici* taj poganski običaj za vrijeme rimskih saturnalija prebacio i u Šibeniku od 17. prosinca na nekoliko dana kasnije. »Navodi« ... da se taj običaj održava u gradu Šibeniku o najvećoj svetkovini, Rođenju Gospodinovu u onom mjesecu u kojem su oni to radili u okviru Saturnalija, a mi, uklonivši pogansku zabludu, za vrijeme Božića.«³⁹

Fortis za taj običaj biranja kralja u Šibeniku kaže da ga nije mogao vidjeti, jer se nije našao tamo u vrijeme kad se on održava, stoga je pisao samo ono što su mu o tome pripovijedali. Evo što on piše o tom običaju: »On ima znamenja kraljevske vlasti, kao što su držanje kod sebe gradskih ključeva za vrijeme svog šaljiva kraljevanja, sjedenje na istaknutom mjestu u Katedrali i čast suca u djelima onih koji tvore njegov privremeni dvor. Taj smiješni kraljevski lik više ne predstavlja plemić nego nekakav težak. Ipak taj kralj ima određenu kuću da u njoj dobro stanuje za svoga kratka vladanja; šeta se po gradu okrunjen trnjem, obučen u narod-

ni *skerlet*, u pratnji mnogih svojih službenika. Namjesnik ga poziva na ručak, biskup isto tako; tko god ga susretne na putu, klanja mu se. Varoš (Borgo di Terraferma)⁴⁰ i Dolac (Borgo di Marina)⁴¹ također biraju svoje kraljeve koji ne mogu ući u grad a da prije toga ne budu u službi gradskoga monarha.⁴²

Taj smiješni »seoski kralj«, kako navodi Don K. St o š i ć, ipak je nešto značio!⁴³

Kao što vidimo iz navedenih podataka šibenski običaj biranja »kralja« ima korijena u prvom redu u rimskim »saturnalijama« (»sakejama«).⁴⁴ Samo podrijetlo saturnalija je geografski još mnogo dalje i srodno je nekim običajima Srednjeg istoka i Babilonije,⁴⁵ odakle su vojnici rimskoga carstva mogli prenijeti na rimsko tlo, pa prema tome i na naše obale. Što je naročito karakteristično, o ovom običaju *biranja kralja* nalazimo podatke samo na užem jadranskom području, napose oko gradova i na otocima, dok ga drugdje nigdje nema u Hrvata.⁴⁶ G a v a z z i u svom djelu: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, navodi da se biranje kralja na našoj obali odigravalo »između Božića i Sv. triju kralja, gdjekada iza toga, čak o Pokladama; pa naposljetku karakter običaja a gdjekada i sama izabranog »kralja« — gdje se zbijaju i šale, izabrano lice i sam običaj naziva katkada čak *smiješni kralj*, a neka vlast mu traje redovno tek kraće vrijeme i.t.d...«⁴⁷

Isti autor pokušava te običaje biranja kralja dovesti u vezu s nekim zapadnim romanskim običajima u srednjoj i zapadnoj Evropi. Međutim, on ih ipak dovodi u još dalju »genetsku vezu« s poznatim rimskim *saturnalia*,^{47a} koje su se vršile u zimsko doba (oko doba današnjega Božića), a također i srodnim običajima bližega Orijenta.⁴⁸ Što više, veli G a v a z z i, i J. G. F r a z e r je mišljenja da »dobar dio pokladnih običaja« sadrži u sebi elemente »saturnalija«.⁴⁹

Iz ovih naših razmatranja mogli bismo izvesti zaključak da su šibenske Saturnalije i biranje »smiješnog kralja« 17. prosinca istovjetne sa rimskom novom godinom u prosincu i da se one podudaraju sa kaldejskim i iranskim svetkovinama rađanja mladog sunca.⁵⁰ One su ujedno mnogo starije od svetkovina biranja smiješnoga kralja u veljači, tj. na kraju stare rimske godine, kako pretpostavlja i sam F r a z e r,⁵¹ i o kojima pjeva Ovidije u svojim *Fastima* (II, 685). Svetkovine u veljači, tj. na kraju stare rimske godine, kasnije su prerasle u karneval koji se u pojedinim zemljama Mediterana održavao sve do danas. Međutim, iako je podrijetlo karnevala u poganskim rimskim svečanostima 24. veljače, kršćanska religija ga je ipak prihvatila, davši mu vjerski pečat sa latinskim imenom mjeseca *februarius* od *februum* »čišćenje« (ievr. *dhwes-ro*).⁵²

Svečanost biranja »smiješnog kralja« u veljači, tj. krajem stare rimske godine, sačuvala se sve do kraja prošlog stoljeća u Dalmaciji.⁵³ Na otoku Istu taj se običaj uzdržao sve do prvog svjetskog rata.⁵⁴ Ovo naglašavamo zbog toga što je biranje smiješnoga kralja saturnalija u prosincu, koje se j e d i n o održalo u Šibeniku sve do XIX. stoljeća, mnogo starije od interkalarnog kralja (u veljači) koji se birao u ostalim mjestima Dalmacije, i koji je bio, prema mišljenju Frazera, mnogo kasnija invencija.⁵⁵ Imajući sve navedeno u vidu, velika bi bila šteta kad bi taj drevni običaj, koji se sačuvala jedino još u gradu Šibeniku 17. prosinca, bio zaboravljen. To navodimo zbog toga što su saturnalije kako u Rimu tako i u našem Šibeniku simbolizirale *mir, jednakost, bratstvo i ljubav* među ljudima kada se radalo mlado sunce koje je značilo novi *život*.

Za razliku od Rimljana i istočnih naroda, a u ovom slučaju i od samih Šibenčana, Slaveni su slavili »zimski suncokret« (solsticij) kasnije, tj. 20–21. prosinca. « Na 20 decembra«, veli N. N o d i l o, »uz najveće propadajući dan, onemogao konačno Vid bog; licem na dan slijedeći, bog se pridigao, i rodio mu se božić⁵⁶...«

Kršćanstvo, koje je primilo mnogo od mitraizma u svojoj religiji, praznik rađanja mladog sunca i rađanje boga prebacilo je na 25. prosinca.

Slavljenje rađanja mladog sunca na dan 17. prosinca, kad se slavi i šibenska PROSLAVA, ukazivalo bi na veliku starost ove tradicije. Ona ima mnogo osobitosti, jer u svom povijesnom razvoju i transformacijama u potpunosti odudara od svih običaja ostalih slavenskih naroda. Ipak, da bi ova naša tvrdnja bila što vjerodostojnija bila bi potrebna, po našem mišljenju, jedna sveobuhvatnija analiza i komparacija tradicijskih elemenata barem na cijelom našem prostoru, pa i šire.

3.1.2 S v a d b a

Već je Šižgorić u svom: *De situ Illyriae et civitate Sibenici* (1487), u poglavlju o nekim šibenskim običajima, naveo da »pri svadbi plešu i pjevaju neke svatovske pjesme kakve nismo čuli da je pjevao ni Katul ni Klaudijan«.⁵⁸ O kakvim svatovskim pjesmama je riječ, kad ih ni ponajbolji pjesnici latinske i grčke starine, a oni su bili poznati erotski i lascivni *poetae artis amatoriae*, ne bi pjevali, ne znamo.

Drugi jedan Šibenčanin (iz XVI. stoljeća), kanonik zagrebački, Ivan N a r d i n, u stihovima poznatim iz rukopisa Ivana Tomka M r n a v i ć a (1580–1637), opisuje također čudan običaj u Šibeniku prije svadbe:

»Hic prius ostenso celebrat nova nupta Priapo
Connubium, et socias porrigit inde manus.«⁵⁹

Ove stihove bilježi i F o r t i s u svojim »Putovanjima po Dalmaciji« (1774). Opat Fortis, vjerojatno zagolican Nardinovim vijestima, pritom dodaje kao komentar da mu »nije bilo po čudi raspitivati se o onim prethodnim bračnim uvjetima što ih je istaknuo zagrebački kanonik; ali on je jamačno morao znati da je vladao jedan tako oprezan običaj, jer ga Tomko opisuje kao revna istraživača zavičajnih stvari«.⁶⁰ No uza sav smiješak što titra iz njegovih riječi, kako navodi T. M a t i ć, on nije naprečac poricao vjerojatnost Nardinove vijesti. Zato bi bilo interesantno istražiti takve pojave i u drugih naroda u prošlosti, kako bismo bili u mogućnosti otkriti podrijetlo i starost ovoga neobičnog običaja u gradu Šibeniku i kazati nešto više o njegovoj pouzdanosti. To ne bi bilo ništa neobično, jer pokusni koitus i pokusne noći su od davnine poznate u životu naroda.⁶¹ A pogotovu to ne bi bilo neobično na šibenskom području, jer na njemu nalazimo podatke o phalusu još u neolitiku. Tako, npr., J. K o r o š e c⁶² ističe da je u Danilu kraj Šibenika bio bez sumnje razvijen kult phalusa i da je bio u vezi s kultom muškog božanstva.

Opat Fortis spominje, također u svojoj studiji o svadbenim običajima kod Morlaka, i jedan čudan običaj s otoka Zlarina u šibenskom moru, gdje stari svat (koji može biti, a često i jest pijan) mora mladoj u trenutku kada se ona sprema povući s mužem, skinuti s glave cvjetni vijenac zamahnuvši sabljom.⁶³

Ovog običaja skidanja s glave mlade cvjetnog vijenca sabljom na otoku Zlarinu, o kojem piše Fortis u svom djelu, nitko se u najnovije vrijeme ne sjeća, a niti je

ispitivač od ikoga čuo pričati o tome.⁶⁴ Prema tome, podatak Fortisov o skidanju mladenkine svadbene krune pomoću sablje, a koji prenosi i K. Stošić,⁶⁵ nije mogao biti potvrđen u Zlarinu u novije vrijeme. To potvrđuju i noviji svadbeni običaji u Zlarinu, koji se razlikuju od običaja koje navodi Fortis. Z. Radolčić,⁶⁶ prilikom najnovijih ispitivanja običaja na otoku Zlarinu, navodi nešto drugačiji običaj. Naime, u trenutku skidanja vijenca s velom, umjesto sablje upotrijebljen je nož. Po navodima iste kazivačice i izraz »otkinut krunu« dalo bi se najvjerojatnije objasniti da nož služi za otkidanje konaca kojima je kruna bila vezana uz pletenice i veo da ne padne s glave, tako da se nije mogla skinuti kruna prije nego se otkače pribadače i konci kojima je ona bila vezana.⁶⁷

Ako se kruna, u starije vrijeme, prema običaju skidala golom sabljom, znači da je ona slobodno stajala na glavi bez ikakvih pribadača i kopči i da ju je »stari svat« lako mogao dignuti (ili »otkinuti sabljom«).⁶⁸

Fortis govori o cvjetnom vijencu na glavi koji se u starih Slavena obično pleo prije svadbe. On se mogao odnositi i na vijenac granu, kao u Poljaka, a ne na pravi vijenac (*corona*⁶⁹).

Sličan običaj skidanja krune s glave »mlade« nožem ili sabljom nalazimo zabilježen i u selu *Zablaću* koje je udaljeno svega 5 kilometara jugozapadno od Šibenika. Evo kako je taj običaj zabilježio I. Furčić⁷⁰ u *Zablaću*: »I malo po malo došla bi i noć i vrime za spavanje. Prije spavanja tribalo je skinuti krunu. To je bilo nasvečanje na piru. Digli bi se kumovi, donili dva veliška noža oli sablje, vazeli u ruke po jedan suhi kolač i strgali bi kolač o kolač, a su drugon rukon, uz pomoć noža bi skidali nevisti krunu s glave. Dok bi to činili pivali bi:

»Rai, rai, raica i nebeska kraljica
Kako kruna na nožiću, tako koka na ražnjiću«.
I tako sve dok se kruna ne bi skinula.

Prema navedenom običaju skidanja krune s glave neviste u *Zablaću* mogli bismo zaključiti da je kruna na glavi neviste bila pričvršćena i da se nije skidala »u jednom mahu« nožem ili jataganom kao što je to bio običaj u Šibeniku. To skidanje pričvršćene krune na glavi nevjestice nalazimo i u ostalim selima šibenskog kraja (Kaprije, Tisno).⁷¹

Budući da se radi upravo o vijencu na svadbi, takvoj se starosti ovoga običaja također suprotstavlja teza da je svadbeni vijenac u većine evropskih naroda, među njima i slavenskih, rimskoga odnosno bizantskog porijekla i da svoje širenje može zahvaliti kršćanstvu. To je teško dokazati, kako navodi M. Gavazzini,⁷² kao što je isto tako teško dokazati je li ova *corona nuptialis*, grč. *stephanos* uopće »nužno identična s pletenim vijencem koji nalazimo kod Slavena«.

Još karakterističniji običaj o svadbenoj kruni nego u Zlarinu, kako navodi Fortis, nalazimo upravo u gradu Šibeniku (Šib. Dôcu) sve do kraja XIX. stoljeća. Zlarinjani su najčešće dolazili u kontakt sa Dolačanima, jer su jedni i drugi imali svoje posjede na Srimi. Stoga nije isključeno da su postojali u Zlarinu običaji skidanja vijenca sabljom s glave mlade, jer je isti običaj postojao i u Šibeniku, ali mnogo drastičniji i katkada »krvaviji«. O tom šibenskom običaju skidanja krune s glave mlade pričao mi je mnogo moj čaća. Jedan takav običaj skidanja krune nožem s mladine glave bio je izvršen i za vrijeme vjenčanja moga *dide* 1888. godine.

Evo kako mi je moj otac 1982. godine, u 94. godini života, u svom pismu, opisao jedan takav svadbeni običaj u Šibeniku krajem prošlog stoljeća: »Kad se čovik ženi od veće obitelji njegovi drugovi navečer dođu na konjima okićeni sa zastavom pivajući narodne pjesme i notalne, momak i cura jik služu dobrim vinom i pečenjem i slatkišima i kolo igrajući više od ure tako bili. Kad bi se rastajali klicalibi pozdrav zdravo omladino 3 puta. To bi se zvalo idu u Vukove. Kad bi išli na vinčanje rodbina i kumovi tobi se zvalo išli su na Pir i to su bili lipi običaji«.

O svadbenom običaju gdje se za vrijeme pirovanja pojavljuju i »vukovi« nalazimo zabilježeno samo u selu Zablaću, koje je najbliže Šibeniku. Evo kako je zabilježen taj običaj u Zablaću prema kazivanju ispitanika: »Svadba u Zablaću nije bilo veselje samo za 'ne ki su bili na piru. Veselje bi bilo za cilo selo. Tako još tri dana prije vinčanja skupile bi se sve djevojke i odile kroza selo pivajući ta tri dana itron i večeron. A pr'ko pirovanja skupili bi se muški-puno njih i došli bi pivati pri'kuću di se pirovalo. Ta grupa muških zvala se »vučići«. Domaćini bi za »vučiće« paricali mesa, kruva i vina i dali in da odnesu sobon. Poza tin oni bi išli u koju tovernu i to, ča su dobili, uz pivanje i veselje izili i popili«.⁷³

O ovom običaju pod naslovom »vukovi«, običaj u večer vjenčanja dana u šibenskim varošima — a odnose se na predgrada Varoš i Dolac — piše i A. I. Č a r i ć.⁷⁴ Evo kako on opisuje taj šibenski običaj početkom ovoga stoljeća (1900):

»Kad je vjenčana gozba potpuna, tada je u kući zaručnice objed, a u kući zaručnika večera. U večer, ili bolje kada sunce zapadne dok traje »večera«, nadati se je »vukovima...«. Tu mi je zabilježiti da u »vukove« idu samo mlade neženje. Sasvim, ama baš sasvim rijetko može se opaziti megju vukovima kojega oženjena čovjeka; to mu se već po sebi ne pristoji, a to ni njegova žena ne bi mogla da podnosi. »Za tebe je sada stati kući, a ne bježati za djevojkama«, — doviknuće varošanka svome mužu, kojemu bi se prohtjelo da ide u »vukove«, a to je u vezi s nečim što ću kasnije reći.

Vukovi banu iznenada, a da im se niko pravo ni ne nada. Treba da si uvijek spreman.

Sakupi se njih nekoliko, pa svaki, obučen u svoje najljepše i najfinije narodno odijelo, uzjaše na konja; zatim se svi skupa zapute put zaručnikova stana, kada znadu da je večera već započela. Jedan, koji jaše sprijeda, nosi na visoku štapu troboju, ali češće biva, da svaki od njih imade u ruci takovu zastavu...

Kad su »vukovi« došli pred kućna vrata, tada razjašu i tu udare u pjevanje i udaranje, jednom u »lire« i »mišnice«, a danas u harmoniku, pa i u tamburice. Obično biva da pjevaju umjetne pjesme, ali pjevaju i narodne popijevke, danas već dakako manje...

Od svakoga jela, »pjatance«, koje bude na svatovskom stolu, moraju dati dio »vukovima«, a osobito im treba dati vina na pretek. Pri koncu večere troše se razne slatkarije, od kojih treba također dati vukovima, a isto tako i od raznih »likera« megju kojima igra glavnu ulogu »maraškina«. Treba zabilježiti, da vukovi ne ulaze u kuću; oni se goste pred kućnim vratima ili u avliji, gdje im obično improviziraju stolove od dasaka...

S toga što »vukovi« dolaze nenadano, običavaju kazivati za onoga koji se nenadano odnekuda povratio, da je »banuo kao vuk« (»vuk« u ovom slučaju kao metafora borbenosti je predslavenski običaj, o. a).

Po općenitom kazivanju, »vukovi« potiču od davnine. Najstariji starac u Varošu, — barem mi rekoše da je najstariji (a ima mu ispod 90 godina) — reče mi, da su vukovi bili u običaju prije nego što se on rodio...

Kad sam ga zapitao zašto takove goste zovu »vukovima«, reče mi on da su oni jednom i bili kao pravi vukovi; da su navaljivali na kuću mladoženje da mu otmu djevojku, a za jednoga od njih, koji ju ljubi. Onaj, kojemu su je otimali, ili je na silu ugrabio djevojku, ili u dogovoru s djevojkom, ili s njezinim roditeljima, kad ona ne bi bila zadovoljna, da ide za njega. »Vukovi« su najradije navaljivali na svatove za svadbene večere. Takovim prigodama da je bivalo ljuta kreševa pa i krvi... « I od ovog običaja otimanja djevojke na silu za vrijeme svadbene večere, sačuvao se i izraz s riječima: »Za tebe je stati kući, a ne bježati za djevojkama«, kako bi rekla varošanka mužu, koji bi htio u vukove. I starac kojega je pisac ovog šibenskog običaja upoznao, žali se »što se kvare i iščezavaju starinski običaji... «

Ovoj staroj tradiciji nalazimo tragove i u zapadnoj Bosni i Hercegovini. V. Čulinović — Konstantinović je mišljenja da je običaj »vukova«, očito magijske prirode, apotropejske i lustrativne.⁷⁵ Vukovi su najvjerojatnije starobalkanskog, predslavenskog podrijetla na ovim našim prostorima i možda vuku korijenje od Ilira. Dakle, sam običaj nije slavenski, već starobalkanski, ilirski.

R. K a j m a k o v i ć⁷⁶ iznosi također nekoliko karakterističnih podataka o pojavi »vukova« o svadbi po svodenju mladenaca za stanovništvo Bosne (srpsko, hrvatsko i muslimansko). »Vukove« u ovom slučaju sačinjava grupa mladića iz sela koja »fiktivno napada mladoženjinu kuću sve dok iz kuće ne izbace »top«, svežanj hrane, posle čega se oni razilaze«. Međutim, iako ženidbeni običaji u Bosni imaju dosta svojih specifičnih karakteristika, kao što su, npr. »vukovi«, ipak ne odgovara stvarnosti tvrdnja autorice da taj običaj »nismo našli nigdje u drugim našim krajevima«.

Taj običaj je bio vjerojatno veoma star na šibenskom području, kako to navodi A. I. C a r i ć u svom članku.

O »vukovima« i o svadbi u gradu Šibeniku govori i šibenski povjesničar D. K. Stošić⁷⁷ kad opisuje svadbeni običaj u šibenskoj prošlosti: »... kad se smrklo i gosti su još za stolom, dolaze pred kuću »vukovi«. Pjevaju i kliču koješta pod koprenom noći. Ne odlaze dok ne dobiju jela i pića... Pri koncu stari kum zahvali i pohvali domaćina i domaćicu, te mladencima zaželi svako dobro. Po tom izvadi jatagan i s njime u mahu skinu mladog nevjesti krunu s glave«.

Ovo je završni čin svadbe o kojoj priča D. K. Stošić. Međutim, ona je mnogo interesantnija za vrijeme samog pira. Tako mi je pričao moj otac. Evo što se dešavalo za vrijeme pira, prema njegovom kazivanju: Na piru su se više puta znale dešavati neugodne stvari. Katkada je dolazilo i do *barufe*. Katkada je dolazilo i do krvi. Taj karakterističan običaj se počeo gasiti već početkom XX. stoljeća. Na piru bi stari kum, *diver* ili tko od najbliže rodbine imao zadatak da pazi na mladinu krunu,^{77a} da je tko od prisutnih svatova ne bi digao nožem s glave i zabio o *štrop*. Kad bi se to desilo, to bi bila najveća sramota za čuvara mladine krune. To se znalo i dešavati, kad bi stari kum, *diver* ili tko od rodbine bio neoprezan ili pijan. I tada bi dolazilo do »krvavog pira«. Zato su oni morali paziti na mladinu krunu »kô oči u glavi«. Kruna je morala stajati na glavi mlade sve do kraja pira. Tek tada se obavljala ceremonija o kojoj piše D. K. Stošić, a to je da se stari kum najprije za-

hvali domaćinu i domaćici, zatim zaželi sve najbolje mladencima i onda nožem (ili jataganom) »u mahu skinе mladog krunu s glave«.

Mišljenja smo da kruna na glavi mlade nije bila vezana i da je slobodno stajala na glavi mlade, jer u tom slučaju ne bi se mogla »u mahu« skinuti s glave. Isto tako nismo sigurni da li se u ovom slučaju radi o pletenom vijencu ili kakvoj drugoj kruni.

Ovaj šibenski svadbeni običaj, po našem mišljenju, morao je također biti veoma star, i najvjerojatnije su ga nadošli Hrvati možda prihvatili od starosjedilaca ili donijeli sa sobom iz svoje stare domovine.

Kao reminiscencija na ovaj svadbeni običaj i danas se u Šibeniku može čuti u *prepirkama između muškaraca*, kad se jedan od njih ljuti, izreka: »šta se idiš, kô da san ti krunu skinija s glave!«, ili »pazi da ti kruna ne pane s glave!«, ili »drži se kô da san mu krunu skinija s glave!«. Ove izreke najbolje ilustriraju što je značila u šibenskim običajima kruna na glavi mlade za vrijeme pira. Ona je sigurno bila povezana sa etikom, moralom, poštenjem, čuvanjem nevinosti, jednom riječju svega onoga što je krasilo lični život Šibenčana u prošlosti.

Vjerojatno postoje i druge etnološke posebitosti koje su se uspjele sačuvati sve do danas u gradu Šibeniku i nigdje drugdje na našim obalama, za koje autor smatra da postoje. Toliko više što imamo u vidu zapisane riječi A. I. C a r i ć a početkom ovog stoljeća, kad za Šibenčane kaže da »... ih povrh svega karakteriše, rado goje i čuvaju mnoge stranske običaje«.

Zaista se postavlja pitanje: kako se to moglo desiti da je jedan čisto hrvatski grad, koji se prvi put spominje kao sjedište hrvatskog kralja Krešimira IV (1066), uspio sačuvati tako stare i jedinstvene običaje na našoj obali?!

3.2. ŠIBENSKA NOŠNJA

Kod naziva dijelova šibenske nošnje odmah se vidi tipično šibensko mješanje (ili interpenetracija) mediteranskih, ilirskih, slavenskih, romanskih i turskih elemenata. Toga u drugim našim gradovima nema u pučkom govoru. U pisaca ima pokoji turski element, ali nema romanskoga: osjećali su sve romansko kao pogibeljno, a tursko im je dolazilo dobro kao znak »kontinentalne čistoće« (Kavanjin, npr., ali i Gundulić). Hrvatski Šibenik u tom pogledu je najkontinentalniji, ali i najmanje romanizirani (uopće: neromanizirani) grad. U njemu postoji *samo* posljednji po redu sloj, tj. venecijanski, koji on duguje više K. u K. Austriji nego Veneciji samoj.

Od dijelova nošnje možemo spomenuti naziv *gūnj*, *gūnjac*, gen. *-nca*, koji se u Šibeniku upotrebljava za današnje folklorne nastupe kao gornji dio odjeće kod muškaraca. Postojale su dvije vrste gunjaca u Šibeniku: *gunjac* sa crvenim resama i *šćetin* (crni) bez resa. Također su se razlikovale i kape; uz crveni gunjac sa resama nosile su se kape na *bòule*,⁷⁸ odnosno skroz crvene bez ukrasa, visoke 3 cm, koje su se zvale *šćete* za crni gunjac (*šćetin*). Kapica zvana *šćet* se može shvatiti (u svom postanju) samo ako se zna da je jedna na *bòule*, a druga ne. Ova šćet(a) je

obična, bez »rakamanih bòula«, a riječ je mletačka *schieto* (tal. knj. Schietto) od germ. slehta — »jednostavan (odatle dan. njem. *schlecht* »običan, pa malovrijedan, pa najzad loš«). Naprotiv, u Šibeniku se kaže za dobro »cilo vino« *šćeto vino*.⁷⁹ Također je veoma čest izraz u govoru Šibenčana *šćeto neto*, kad govornik hoće da kaže nešto što mu je na srcu, da mu je i na jeziku!

Gunjac crveni je za vrijeme svadbe sa strana bio optočen dijelom crvenim *skerletom* sa svojim »srcima« i »letima« oko kojih su se sijali svileni raščepušani gajtani.

Riječ *gunjac* je raširena po čitavom Balkanu, naročito među stočarskim stanovništvom. Ne zna joj se porijeklo. S k o k⁸⁰ smatra da je možda keltskog ili bolje praevropskog supstrata. Germanska grupa ne pozna ovu riječ. *Gunjac* je stari bizantski balkanizam prarodan s talijanskim *gonna* »suknja« itd. Zato M. G à - v a z z i⁸¹ s pravom ističe kada bi se pouzdano utvrdilo podrijetlo termina *gunjac*, *gunj-ic* iz srednjolatinskoga *gunna*, *gonna* (a ove iz keltskoga?), što je romanski izvor naziva, što se tiče jugoistočne Evrope, bio bi jasan; ali trebalo bi još dokazati i podrijetlo ovoga dijela odjeće u njegovu praobliku.

Upravo s podrijetlom ovoga dijela odjeće u njegovom praobliku pozabavio se i naš istaknuti prethelenista M. B u d i m i r , dovodeći ga u vezu s Aristofanovim terminom *kaunakēs* od zoonima *kauna* »krzno«. Za razliku od S c h r a d e r - N e h r i n g a (Reallex. II, 157) koji su naginjali shvatanju da je Aristofanov *kaunakēs* došao preko Anadola iz Irana, B u d i m i r smatra da je riječ dokumentirana u Mezopotamiji, budući da u asirskom imamo tuđicu *gunakku* »eine Kleidungsstück«. ⁸² Sa tim se sasvim dobro slaže i vulgarnolat. *gunna*, kojemu Walde-Hofmann (s. v.) »traže poreklo u »einer Nachbarsprache der Appenninen — oder Balkanhalbinsel«, dakle u istoj oblasti u kojoj otprilike tražimo i poreklo Aristofanova *kaunakēs*«. ⁸³

Što se tiče muške nošnje, momci bi nosili *jakete* od sukna i vunene hlače *na kukce*, koje su se sužavale prema dole. »Gaće na kukce« su nazvane zbog malih kukica s kojima su se vezale pri dnu. Ovaj tip hlača na kukce spada vjerojatno u relikte ilirske nošnje. U jednom grobu iz VI. stoljeća u blizini Nina, našle su se uz nogu i »kučari« (»spunje i kukci«), koji su identični *kukcima*, koje su se u šibenskoj nošnji sačuvale sve do II. svjetskog rata, »a to je i dio ilirske nošnje koju su vjerojatno od njih preuzeli Hrvati i Slaveni«. ⁸⁴ Jedan se primjerak našao i u grobnom humku iz Ervenika⁸⁵

Takve vunene suknene hlače sa svilenim pojasom, koje se suzuju pri dnu, s izrezom sa strane spojenim kopčama (na kukce), vide se također i na reljefnim prikazima Ilira.⁸⁶

Muškarci su još nosili *krožet* (dilet) od sukna sa 10 srebrenih *puca* (banica), koje su se *priduplavale*, tj. (prišivale) 5 s jedne i 5 s druge strane.

Opanke su se krojile od sirove, neuštavljene volovske kože (*puzdre*). Za krpavanje opanaka kazalo bi se »pričati opanke«, a *prička* je bila komad duge kože od vola (*puzdra*) iz koje su se izrađivale opanke. Kad bi se išlo na kakvu zabavu u grad ili u crkvu nosile bi se lijepe *bile opanke*.

Muškarci su nosili *perčine*,^{86a} kao što su ih nosili Kinezi, a žene bi im ga plele. Zadnji perčin u Šibenskom Docu nestao je početkom XX. stoljeća, a nosio ga je jedan Bujas, zvani »Trava«, koji je stanovao u Dolačkoj Buti, nasuprot stare kuće Županovića. Moj bi ga pok. otac vidao svako jutro kako bi sjedio ispred kuće.

Žene su nosile suknje od vune zimi i ljeti. Udate žene su nosile na glavi *šudar* od svile »niz glavu ozad spušten« (pravokutnog oblika), poput ilirskih žena. Takve marame vidimo također prikazane na nadgrobnim i votivnim ilirskim spomenicima. A. S t i p ĉ e v i ć⁸⁷ sumnja da su ih ilirske žene i u životu na takav način nosile i da ih nisu vezivale onako kao što se to i danas čini. Postajale su također i marame kojima su obično pokrivalo samo glavu. Ponekad su Ilirke o te marame vješale razne brončane privjeske, od kojih su neki vjerojatno imali i apotropejsko značenje, a ne samo ukrasno.⁸⁸ Takve marame su nosile i šibenske žene, a naročito kod *vinčanja*.

Kad bi išle na kakvu svečanost, u crkvu ili u grad, i one su nosile, kao i muškarci »lipe bile opanke«. *Nazuke* (na + zuvati) su bile spletene u raznim bojama, a na nogama su im bili za vinčanje opanci ili *levantine*, pomodni termin za cipele istočnjačkog izgleda, od žute kože s crvenom oputom na rubu (*oputa* je slavenski elemenat).

Neudate žene su nosile *kunkun*, gen. -*úna* (Šibenik) »kosa spletena i zavijena na potiljku«. Dalmato-romanski leksički relikv od lat. *cincinnus*⁸⁹ (u Korčuli *kin-kin*) je »umjetna kovrčica u vlasima« > tal. *cincinno* »riccio, anello nei capelli« < grč. Κίκίνοϋ, mediteranskog podrijetla prema Battistiju. Zamjena i > u, izazvana je reduplikacijom kao u onomatopeji.⁹¹

Kao što smo ranije iznijeli, udate su žene nosile na glavi *šudar* od svile. Taj šudar kod žena u šibenskom Docu bio je u polovini glave prikopčan kopčom i takve marame nalazimo često na rimskim spomenicima koji prikazuju dijelove ilirske ženske nošnje.

Karakteristična je ženska nošnja u Šibeniku, nazvana *koštum*. Koštum je venecijanizam recentnijeg preuzimanja. Sprijeda se nalazila *primetača*. Kod mladenke za vrijeme *vjenčanja* na glavi oko *bolduna* bio je pričvršćen veliki rubac, bijel kao snijeg, s dva traka sa strane, a trećim duljim niz ramena. Šibenski termin *boldun* dolazi najvjerojatnije od lat. *botulus*. Takvu jednu mogućnost sa *botulus* dopušta i Meyer-Lübke (REW 1241), a u REW 1230.2 sugerira također i mogućnost metateze koja se ogleda u modenskom liku *budlon* »kovrča«, »svitak kose«.

Boldun u Šibeniku je u *kolo* skupljena kosa kod mladenke, a može biti i pletenica. To potvrđuje i današnji murterski termin *boldün* kojim se označuje u krug spletena kosa na zatiljku (Splela je boldün; plesti kose na boldün), gdje je metaforična vrijednost vidljiva. To je ujedno polisemički izraz za nešto što je okruglo i duguljasto, s najčešćim značenjem »kobasica«, »kulen«, itd.⁹²

Upravo postojanje čakavskih likova s metatezom i njihovih semantizama, upućuje nas da odbacimo ionako nepotvrđeni etimon* *boldone* (REW 1192), od venecijanskog *boldòn*, i da prihvatimo tumačenja pomoću metateze ld→dl.⁹³

Na vjenčanju mladenka je nosila na sebi suknju od fine *carze* (»fuštanj, vrsta platna«). Iste je etimologije kao franc. *serge*, odakle njem. *Sarsche*. Ima riječ Vuk i

ARj 1,764, ali — čudno — Skok ga ne navodi u svom ERHSJ. Danas je u Zagrebu *šerš* ili *serž*. Podrijetlo ovog termina je iz ven. refleksa tal. *sargia*, a zadnja je etimologija *serica* »od svile«, a to je iz Seres.⁹⁴

Faldana (adj.), »namrskana suknja«, u zadnjoj je liniji germanizam, a u nas venecijanizam; *sadak* vrsta haljetka čita se u fra Andrije Kačića Miošića »izvezen prsluk«, ali etimologiju još ne znamo. Skokova nagađanja od *sād*, *saditi* = biljka, veoma su daleko od uvjerljivosti.⁹⁵ U Šibeniku ga još nazivaju *modri sadak* ili *kamižola od pana*, tj. najfinijeg tvorničkog sukna.

Mrdele su staklena zrnašca i ta je riječ u vezi s *margarita*, »biser«, ali je teško vjerovati, kako misli Skok (2,463), da je dalmatski ostatak (i to ne samo zato što je prisutan u Šibeniku, već zbog onog — đ —). *Puntapeti* (kopče), *puntapet* je pravi pravcati venecijanizam *puntare (sul) pet(t)o*. Srebrna *kanica* je slavenski element od tkanica; o vratu je *derdan* koji je opet čisti turcizam od turskoga *gerdan* što znači »vrat«; a termin *krožet* za kratki kaput je venecijanizam od slike »na križ(sc. preko prsiju)«, itd.

Svi navedeni izrazi za mušku i žensku narodnu nošnju u Šibeniku ukazuju da je ovaj *hrvatski* grad najmanje bio romaniziran na našoj obali (uopće: neromanizirani grad) i da su vjerojatno nadošli Hrvati na ovom području naišli na neromanizirane Ilire od kojih su prihvatili mnoge običaje i nošnju.

O tim ostacima ilirske kulture na šibenskom području govore nam i mnogobrojni epigrafski spomenici u Rideru odnosno *Municipium Riditarum* koji ukazuju na dvojnost karaktera riditskog naselja, gradinskog i nizinskog tipa, koji su dugo paralelno egzistirali. Mnogi primjeri s danilskih natpisa lijepo pokazuju to postupno prilagodavanje neromaniziranog ilirsko-dalmatskog stanovništva staroga Ridera u novonastaloj nizinskoj aglomeraciji-riditskom municipiju.⁹⁶

Ta romanizacija dalmatsko-ilirskog stanovništva morala je biti veoma »tanka« na tom području. Na tu činjenicu je upozorio i Th. Mommsen, ne znajući joj dati objašnjenja. Naime, ogroman broj stanovnika municipija nosio je i dalje ilirska imena, što se vidi iz epigrafske građe i što je rijedak fenomen u historiji rimskih gradova.⁹⁷

Pa ako imamo u vidu da je današnji Šibenik sa njegovom užom okolicom pripadao nekada delmatskom Rideru, onda nije isključena mogućnost da su i mnogi *običaji* i *nošnja* mogli biti prihvaćeni od tih preživjelih, nedovoljno romaniziranih Ilira.⁹⁸

Epigrafski podaci koji su nađeni s područja starih *Ridita (Riditae)* predstavljaju, prema tome, i veoma važan i dragocjen materijal za bolje poznavanje ilirske antroponimije, a isto tako i za bolje poznavanje društvenih oblika »jednog u biti i tradiciji ilirskog i u formi i naličju samo rimskog naselja«.⁹⁹

Još interesantniji epigrafski spomenik nađen je u selu Grebašćici, nedaleko Šibenika. Rustičnost samoga spomenika ukazuje da ga je klesala nevješta ruka ne samo zbog njegovih nepravilnih linija nego još više iz barbarske koncepcije samoga teksta (epitaf) i slova,¹⁰⁰ što bi ukazivalo na neromaniziranost tog ilirskog područja.

Među najznačajnije grafičke osobine natpisa, prema D. Rendiću-Miočeviću,¹⁰¹ bio bi njegov stil koji se odvaja iz čitave kategorije ilirskih epigrafskih spo-

menika s našeg područja. To se u prvom redu odnosi na ductus slova S (koje je identično slovo Q), zatim B (poput našeg broja 8), te O u obliku malog kruga, kao i ostale vrste slova koje se nalaze na epigrafu. Sve to bi ukazivalo, kako navodi isti autor, na nevještog klesara (rezbara), čiji je tekst zbog heterogenosti slova i nesigurnih pokušaja ligatura doprinio da ovaj natpis čine »jednim od najinteresantnijih spomenika čitave jezične i grafičke ilirske baštine s našeg područja, te ga uvrštava u one rijetke ilirske epigrafske spomenike, koje bismo mogli označiti kao početke ilirske pismenosti.¹⁰²

Isti autor je pokušao identificirati i utvrditi karakter imena na tom epigrafičkom spomeniku. *Sextus* i *Bato* na natpisu su dobro poznata ilirska imena (vidi poglavlje 2.6), koja se veoma često javljaju na epigrafičkim spomenicima u nedalekom danilskom polju (*Municipium Riditarum*). Jedino u ostatku teksta, isti autor je pokušao, uz malu restituciju, objasniti sasvim nepoznati oblik *Caonat[v]s* kao etnik?, »ukoliko on ne predstavlja, možda, samo izobličene skraćenicke kakve poznate formule latinskih epitafa«. Najvjerojatnije je da je taj natpis pronađen u zaselku *Könoba* iznad sela Grebaštica, koji se u dokumentu od god. 1386 spominje kao *terra sita in Grebac in loco vocato chonoba*.¹⁰⁴ Prema Skoku (v. poglavlja 2.3, str. . . ovog rada) toponim *Könoba* vjerojatno je ostatak iz balkanskog latinizeta i on dolazi od kslat. *cānaba* — *cānapa* »barake za živežne namirnice za rimsku vojsku« i nije isključeno da od te latinske posuđenice je nastao i (etnik?) *Caonap[v]s*. Prema Battistiju zbog alternacije *-aba/-apa* mediteranska je riječ.

Nije tek slučajno što se jedan takav interesantan spomenik našao upravo u selu Grebaštica (Konoba). Udaljena od bilo kakvih javnih putova, ona je mogla vrlo dobro poslužiti ilirskim stanovnicima tog područja da sačuvaju tu svoju specifičnost.¹⁰⁵ I dok veliki gradovi padaju žrtvom raznih barbarskih ili osvajačkih pohoda, zbog njihovog smještaja uz izvrsne ceste koje su spajale gradove i mnoga naselja, dotle je autohtono stanovništvo, osobito u zabačenim krajevima, klesalo nadgrobne spomenike na kojima su nevješti klesari prilagođavali latinsku abecedu domaćim potrebama.¹⁰⁶

Ta razaranja raznih barbarskih horda morala su, naravno, najviše pogoditi urbanizirane predrimske gradove na šibenskom području (Rider i Scardonu), a mnogo manje onaj starosjedilački neromanizirani živalj, koji je bio lociran daleko od tih urbanih središta, »o kojemu malo što i znamo«. ¹⁰⁷ Prema tome, mogli bismo pretpostaviti da su stanovnici u mnogim ilirskim zabačenim naseljima, koja su bila smještena izvan pravaca barbarskih prodora, ostali uglavnom pošteđeni od najgorih posljedica tih upada kao i od ratova koji su se vodili između barbarskih plemena i rimskih legija.¹⁰⁸ Upravo to »ilirsko« stanovništvo u zabačenim oazama uspjelo je sačuvati svoj jezik (a vjerojatno i pismo?) i u doticaju s nadošlim Hrvatima, koji su se također smjestili izvan urbanih sredina, stupili su veoma rano u simbiozu i vjerojatno bili brzo asimilirani od strane nadošlih Hrvata, prenoseći, na taj način, i neke svoje običaje, nošnju, vjerovanja, a i same nazive. Takav jedan proces vjerojatno se zbio i na šibenskom području, gdje je u jeziku i običajima sačuvano više ilirskih elemenata, nego u ostalim sredinama gdje je romanski utjecaj bio veoma jak. Jedino tako i možemo protumačiti pojavu i osobine grada Šibenika i njegove uže okolice kao izrazito neromaniziranih područja. To nalazimo ne samo u nazivima, govoru, vjerovanjima, već i u običajima koji su se uspjeli do danas sa-

čuvati na tom području, a najvjerojatnije potječu od neromaniziranog ilirskog stanovništva koje su zatekli nadošli Hrvati na ovim našim obalama.

O tim prastarim ilirskim vjerovanjima i običajima govori i B. Gabričević¹⁰⁹ u svojoj studiji *Antička nekropola u Sinju*. Proučavajući neobične likovne sadržaje na veoma skromnim kamenim stelama, kao i čitav niz imena zabilježenih na ovim stelama, koji su pripadali isključivo ilirskom a ne rimskom repertoaru, autor je pokušao ispitivati u otkrivenoj narodnoj umjetnosti prežitke tih prastarih vjerovanja koja su znatno bliža našem dobu. To bi ujedno ukazivalo da su se ostaci tih vjerovanja uspjeli dugo održati kod autohtonog stanovništva, naročito u zabačenim predjelima, i predavali ih kasnijim generacijama, čak i kao davna, prapovijesna vjerovanja.¹¹⁰

U tom smislu, kako kaže autor, »... trebat će vidjeti postoje li tekstovi koji, makar i posredno, govore o prastarim vjerovanjima balkanskih naroda o suncu, o duši i o zagrobnom životu, te da li ta vjerovanja pružaju mogućnost da se otkrije i protumači smisao prikaza na nadgrobnim pločama iz Ruduše. Najpoželjnije bi, naravno, bilo kad bi se takva vjerovanja pronašla u religiji Ilira, ali, ukoliko to ne bi bilo moguće, onda bi svakako bilo korisno pronaći ih i u religiji Ilirima limitrofnih naroda, konkretno rečeno Tračana, Kelta, pa i samih Grka.«¹¹¹ To smo upravo mi pokušali, iako općenito, analizirati u ovom našem radu.

Bilješke

¹ Cf. Tambača 1987, 85.

² Pauly-Wissowa RE, s.v. *Saturnalia* 1921, 202: »Der 17. Dezember ist immer der einzige religiöse Festtag geblieben, dagegen wurde die private Feier immer mehr ausgedehnt...«

³ Cf. P. Tomić 1884 I, 59: »Robovi bi bili prosti, pa bi se obukli u haljinu obtočenu grimizom ili u bijelu togu, kao i gospodari njihovi, a u znak slobode natakli bi klobuk, kojim se inače nisu smjeli pokriti prije nego su se oslobodili. Gospodari posluživahu sluge pri objedu; svagdje šala i sloboda; senat se ne sastajao; u sudnicah nit se sudilo, niti parbilo; nijedna se smrtna osuda nebi ovršila; rat se nenaviještao; škole praznovala; jedan drugoga darivao, da se stara prijateljstva obnove i obća društvenost pomnoži, koji bi se i na ulicah sreli, dovikivali bi jedan drugome: Io Saturnalia, i bona Saturnalia (Sretna Saturnalia!). Tamničare puštahu na slobodu, koji bi onda Saturnu negve u hramu posvećivali«; cf. Pauly Wissowa, RE 1921, 205: »Diese Gleichheit wurde als eine Erinnerung an die goldene Zeit unter der Herrschaft des Saturn angesehen, der so gerecht war, dass unter seinen Herrschaft niemand Sklave war und niemand privaten Besitz hatte, Iustin XLIII, 1,3.«; cf. G. Vaccai 1986, 199-200: »Durante i Saturnali ogni differenza di persone scompariva, ed i servi col pileo dell'uomo libero in capo, banchettavano insieme coi i padroni, quale ricordo della ugualianza antica«.

⁴ Pauly-Wissowa, 1921, 203: Vor dem Tempel des Saturn fand am 17. Dezember ein öfentiches Gelage statt (Liv. a.a.O. Macro. I, 10, 18) das mit dem Ruf *io Saturnalia!* schloss. Die Fröhlichkeit und Ausgelassenheit der privaten Gelage ist allbekannt«; cf. Vaccai, o.c., 198-199: »Due giorni più tardi (17 dicembre), avean luogo i *Saturnali* propriamente detti, il quali, per altro, si proclamavano soltanto dopo compiuto il sacrificio nel tempio di Saturno al Foro e terminato il lettisternio che vi faceva seguito«.

⁵ Cf. Pauly-Wissowa RE, s.v. *Saturnalia* 1921, 205.

⁶ Ibidem, 202: »Die älteste Geschichte des Festes ist sehr dunkel. Es steht in dem sog. numanischen, vor der letzten Königszeit entstandenen Festkalender und ist also alteinheimisch. Die Überlieferung sagt, dass gleichzeitig der Tempel geweiht und das Fest eingesetzt worden ist (Liv. II 21, 1. Macro. I 8, 1, Dion. Hal. VI 1, 4, Fest. p. 325), d. h. dass das Festdatum durch den Stiftungstag des Tempels bestimmt ist (an und für sich ist das Fest noch älter (vgl. u.) und trifft hierin sicher das Richtige«.

⁷ Zeiller 1928, 209; cf. B. Gabričević 1954 I, 3-41.

^{7a} Cf. R. H. Frye, 1966, 153: »Persian influence in the western part of the empire was also important. Especially significant, and also apparent, was this influence on Armenia and Cappadocia. It would not be too much amiss to say that the Armenians were Iranised in the Achaemenid and later in the Parthian period. Their religion and rites were the same as the Medes and Persian, and especially Mithra and Anahita were honoured«.

^{7a1} Cf. Pauly-Wissowa, RE, s.v. Mithras 1932, 2134: »Es darf ferner angenommen werden (mit Cum T.I, 234), dass die Gestalt de M. bereits hier weniger scharfe Umrisse bekommt und bald mit dem Gott des Feuers, bald mit dem Sonnengott (Cum T. II 5.c) identifiziert wurde«.

⁸ Cf. Grand Larouse Encyclopédique, 1964, 9, s. v. Saturne.

⁹ Cf. Grand Larouse Encyclopédique 1960, 1, s. v. Baal.

¹⁰ Cf. Pauly-Wissowa RE, s.v. *Saturnalia* 1921, 203; »Die S. erscheinen als ein kurzes Wiederaufleben der goldenen Zeit, die unter Saturn herrschte . . .«

¹¹ Cf. Gabričević 1987, 209, bilj. 2: Tako se, na primjer, praznik Kristova rođenja počeo slaviti na dan 25. prosinca tek u 4. st. n.e., pošto nije bilo uspjeha da se iz širih masa istisne svetkovina »Dies Natalis Invicti« kada su mitraici — u dane zimskog solsticija — slavili rođenje Nepobjedivog Sunca«.

^{11a} Cf. DAZ Sindici Inquisitori: Erizzo Loredan e Molin 1748-1751. Fasc. II, posiz. III/5: »Risposte delli N.N.H.H. Rapporti e de' Collonelli in proposito alla Circolare che comette(?) informazione sopra Braschine e Anniversarie elezioni del Kragl o sia Principe«; cf. Cvitanović 1951, 54-55.

¹² Cf. Selem 1986, 179: »Na avestičkom . . . riječ *mithra* znači ugovor, a u kasnijem perzijskom *mithr* znači i sunce«; ib., str. 193.

¹³ Cf. Maspero 1876, 75.

¹⁴ Cf. Mommsen 1881, I, XII, 160: » . . . sodann im Mittwinter, wo der Segen der Speicher vor allem offenbar wird (Dec. 15 *Consualia*; Dec. 19 *Opalia*, zwischen welchen letzteren beiden Feiertagen die sinnige Anschauung der alten Festordner das Fest der Aussaat (*Saturnalia* von *Saeturnus* oder *Saturnus*, Dez. 17) einschaltete«. Tumačeći novofr. značenje riječi *saturnales* »moments de licence, de désordre, W. v. Wartburg u FEW knj. XII, str. 253, navodi: »Die röm. *Saturnalia* waren ein vom 17. Dez. an während 8 tagen gefeiertes freundenfest zum andeeken an die glückliche regierung Saturns in Latium, während dem die sklaven bei tisch von ihren herren bedient wurden und jedermann sich an essen und trinken, öffentlichen schauspielen etc. ergötzte, ib. str. 254: . . . Da *Saturn* über die *Zeit* befahl (*Saturnus quod saturatur annis*, bei Cicero), blieb Saturnus auch später noch in poetischen texten die personifizierung der *zeit*«. Ernout-Meillet u *Dict. étym. d.l.latine*, p. 596, u vezi Saturna navodi slijedeće:

SĀTURNUS, -Ī m. (doublet ancien Saeturnus, CIL I 449) Saturne, divinité italique; la légende en fait le plus ancien roi du Latium, qui serait venu en Italie sous le règne de Janus. Identifié avec Κρόνος et devenu par un rapprochement avec *Sātus*, dû à l'étymologia populaire, le dieu des Semailles, époux de Ops Consiua; cf. Fest. 432, 17, *qui deus in Saliaribus Sat(e)urnus* (lire *Saeturnus*?) *nominatur, uidelicet a sationibus*. Peut-être d'origine étrusque.

cf. Pauly-Wissowa RE, s.v. *Saturnus* 1921, 218 autor (Thulin) daje ovakvo tumačenje: »Saturnus wird von den meisten Alten und Neueren, da er vor allem der Gott der Aussaat war, dessen Fest am Ausgang des Jahres gefeiert wurde, von *sero*, *sātus* (= »sijati./po/sijan«) hergeleitet«. Thulin dalje navodi gdje je sve takvo tumačenje u Starih pisaca zabilježeno (Fest. 186 M., Makrobije *Sat.* 10, 20; Varro DeLL V 64 itd), a iznosi i mišljenje da bi to bila pučka etimologija, jer ime može biti rastumačeno i pomoću materijalnih dokaza, skulpture i dr. etruske provenijencije.

¹⁵ Cf. Vaccaì 1986, 197: »Secondo Varrone (L.L.V, 64), Saturno fu così chiamato *ab satu* (da generare): egli era rappresentato colla falce in mano e coi piedi ravvolti in bende di lana (Mac., *Satur.*, I, 8), bende le quali si scioglievano durante l'intero mese di dicembre, nel concetto che in esso erano raffigurati i vincoli naturali che trattengono il seme fino al germoglio e che l'atto di scioglierli fosse una tacita invocazione al Nume per lo sviluppo del seme stesso«.

¹⁶ Ibidem, 200: »In principio, i Saturnali si compievano in un sol giorno, ma furono poi estesi a tre dopo la riforma del calendario fatta da Cesare, perche essendo stati allora aggiunti due giorni al mese di dicembre (Dion. Ant. rom. VI, I), rimase incerto quale veramente fosse quello dei Saturnali«.

¹⁷ Ovid, *Fasti* V, 1976, I, 27–28:

»Kad je osnivač grada uređivao kalendar, on je naredio da njegova godina ima dva puta po pet mjeseci.«; cf. Miličević 1990, 81.

¹⁸ *Ibidem*, Appendix, 385, prijevod i komentar J.G. Frazera; cf. Miličević, l.c.

¹⁹ *Ibidem*, l.c.

²⁰ Cf. Ferguson, 1982, 137.

²¹ Cf. Maspero 1876, 12, 75.

²² *Ibidem*, 79–80: »... les cinq jours en sus de l'année ou jours épagomènes.«; cf. Miličević 1990, 83.

²³ *Ibidem*, l.c.

²⁴ Cf. Tomić 1884, 59.

²⁵ Cf. Michels 1967, 74–76; G. Dumézil 1981, 337, cf. Miličević 1990, 34–38.

²⁶ Dumézil, 1981, 333: »... Les *dies fasti* sont ceux qui donnent à l'action profane de l'homme la base mystique, *fas*, qui lui assure les chances de bien se faire; les *dies nefasti* sont ceux qui ne lui donnent pas cette base.«

²⁷ *Oeuvres de Vergile*, traduction française par M. Félix Lemaistre (nouvelle éd.), Paris 1874, 80. (u slob. prijevodu): »Posljednji naraštaj koji spominje pjesma iz Cumae sada se pojavio; veliki ciklus života obnavlja se. Vratila se djevojka Justicija, vratila se Saturnova vladavina, s neskih je visina poslana nova rasa. Rodio se dječak s kojim će željezna rasa odumrijeti, a zlatna će rasa preplaviti svijet.«

²⁸ Cf. Th. Mommsen 1881, Kap. XV, 160, bilj.: »Der Name bezeichnet wohl nichts als »Liddermass«, insofern die *satura* ursprünglich das beim Carneval (S. 28) gesungene Lied ist. Von demselben Stamm ist auch des Säegott *Saeturnus* oder *Saiturnus*, später *Sätturnus* benannt; sein Fest, die Saturnalien ist allerdings eine Art Carneval und es ist möglich, dass die Possen ursprünglich vorzugsweise an diesem aufgeführt wurden. Aber Beweise einer Beziehung der *Satura* zu den Saturnalien fehlen und vermuthlich gehört die unmittelbare Verknüpfung des *versus saturnus* mit dem Gott Saturnus und die damit zusammenhängende Dehnung der ersten Silbe erst der späteren Zeit an.«

^{28a} Cf. Frazer 1977, 287. Kako je Saturn bio bog usjeva i sjetve, a Italija zemlja plodna žetvom, vjerojatno nije slučajno da Vergilije u svojoj *Georgica* (II, 173) naziva Italiju *Saturnia tellus*: *Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus*...». »Time vjerojatno želi napomenuti da je to zemlja u kojoj je nekoć bilo zlatno doba koje bi se moglo ponoviti. Tu se, naravno, podrazumijeva zlatno doba s obzirom na poljoprivredu, što je u skladu s pretpostavkom da je Saturn bio poljudjelsko božanstvo prije nego što je stopljen s grčkim Kronom«; cf. Miličević 1990, 107, bilj. 130.

²⁹ Cf. Frazer 1976, Appendix (Ovid *Fasti* V) 395: »... the mock King of the Saturnalia originally personated Saturn himself... was put to death in the character of the god at the end of a month's reign of revelry and licence...«

³⁰ *Ibidem*, 396.

³¹ *Ibidem*

³² Macrobius I, 7, 219; cf. Vaccai 1986, 19: »A questa opera civilizzatrice allude Macrobio (Satur. I, 7, 219) col dire che Ercole e gli Argivi, togliendo quanto eravi d'inausto nei sacrifici a Dite, ai Mani e a Saturno, sostituirono alle vittime umane (che i Pelasgi avevano decretato fin dal primo giungere al lago Cutiliense) maschere e simulacri fatti a sembianza d'uomo, dimostrando come coloro male avessero interpretato il linguaggio dell'oracolo di Dodona.«

³³ *Ibidem*, 3: »... *februata* la cosa purificata, *februarius* il tempo specialmente dedicato a cerimonie di quella specie, per entrare nel nuovo anno purificati...«; Fest., 85, izd. Müller: »*Februarius mensis dictus, quod tum, id est, extremo mense anni, populus februarum id est, lustraretur et purgaretur*«; cf. Dumézil 1987a, 353.

³⁴ Cf. Pauly-Wissowa RE 1921, 208, s.v. *Saturnalia*: »... An seine stelle trete ein Narrenkönig, der in der kurzen Zeit des Festes allen Lüsten fröhnen dürfe, an seinen Ende hingerichtet werde. Ein solches Fest seien ursprünglich die griechischen Kronien, die S. von denen der Carneval und das Bohnenfest späte Ableger seien, und die babylonischen Sakäen, deren jüdische Form das Purimfest sei. Christus sei in der Gestalt des Narrenkönigs, des Haman, verspottet und getötet, Barabbas als Marduchai freigelassen worden.«

^{34a} Ovid, *Fasti* V, 1976, 685–686: »Sada moram kazati o bijegu kralja: po kojem je šesti dan od kraja mjeseca uzeo njegovo ime.« To bježanje kralja (*Regifugium*), prema predaji, tu-

mačilo se kao obilježavanje bijega Tarkvinija ohologa (Festus 347 L: *Regifugium, sacrum dicabant, quo die rex Tarquinius fugerit e Roma*; cf. Miličević 1990, 99).

³⁵ Cf. Dumézil 1981, 336–337: »Pour justifier que le Regifugium du 24 février soit N, on en sera réduit a dire, avec Jullian, qu'il s'agit d'une cérémonie propre au *rex sacrorum* plutôt qu'une fête publique, alors que le *rex sacrorum* n'a été maintenu, sous la *libertas*, que pour accomplir des *sacra publica* et que d'ailleurs on voit mal comment la fête personnelle d'un individu pourrait être inscrite au ferial public.

Il est donc sage d'accepter d'ignorer: NP garde son mystere.«

³⁶ U knjizi: »Geschichte der Ungarischen Reiches u. seine Nebenlander II, Halle 1798, na str. 218 čitamo i ovo: »U Šibeniku se seoski kralj birao između plemića. Za svoga vladanja od 14 dana držao je ključeve grada, stanovao u posebnoj kući, sudio puku, imao posebno mjesto u crkvi, išao po gradu okrunjen, a i biskup bi mu se poklonio.«; cf. K. Stošić 1935, 4; A. Fortis 1774 I, 153–154.

³⁷ Cf. A. Fortis, o.c., 153.

³⁸ Ibidem, l.c.

³⁹ Cf. J. Šižgorić 1981, 56: »Et, ut in Saturnalibus Romanorum . . . sic moris est in civitate Sibenici celeberrimo Natalis domini festo, eo quidem mense, quo illi inter Saturnalia, nostri intra Christi Natalia, dempto errore gentilitatis, servare«; cf. H. Uedek – V. Baskin, 1988, 40. 64, s.v. Božić: »Proslava Hristova rođenja koja se slavi 25. decembra a koja uključuje brojne običaje paganskog porekla. Prema »rasporedu doba« utvrđenom u De Pasha komputus, prvi dan stvaranja je bio 25. mart. Ovaj datum je uzet kao datum Hristova začeca tako da njegovo stvarno rođenje pada 25. decembra na dan Mitrine proslave kojom se slavi kraj zimskog solsticijuma. Većina veselih običaja vezanih za rimski praznik Saturnalija, uključujući davanje poklona, preneseno je na Božić . . .«

⁴⁰ Priređivač teksta Fortisova prijevoda (*Put po Dalmaciji*, Zagreb 1984, str. 100) za *Borgo di Terra-ferma* navodi pogrešno Mandalinu umjesto Varoš.

⁴¹ Istu grešku je priređivač napravio i za *Borgo di Marina*. Umjesto Dolac, on navodi Crnicu.

⁴² Cf. Fortis 1774 I, l.c.

⁴³ Cf. K. Stošić 1935, l.c.

⁴⁴ Gavazzi 1939, 65.

⁴⁵ Cf. Graves 1985 I, 232: »At the Babylonian New Year festivities, when the Sun-gos Marduk, incarnate in the King, was belivied to be in Hell fighting the sea-monster Tiamat (the sea-serpent), a chariot drawn by four masterless horses was let loose in the streets, to symbolize the chaotic state of the world during the demise of the crown; presumably with a puppet charioteer entangled in the reins. If the Babylonian ritual was of common origin with the Greek, a boy *interrex* will have succeeded to the King's throne and bed during his demise of a single day and, at dawn next morning, been dragged at the chariot's tail — as in the myths of Phaëthon (Homer, *Iliad* XI. 735 and *Odyssey* V. 479) and Hippolytus. The King was then reinstalled on his throne«.

⁴⁶ Cf. M. Gavazzi 1939, 64.

⁴⁷ Ibidem, l.c.

^{47a} Cf. M. Gavazzi 1928, 7, 122: »Biranje kralja« je zaostatak staroga raširenoga rimskog običaja »saturnalija« i vjerojatno reminiscenca na davno biranje narodnih glavara i knezova«.

⁴⁸ Cf. M. Gavazzi 1939, 65.

⁴⁹ Ibidem, l.c.

⁵⁰ Cf. Cumont 1902, 2, 8. O tom rađanju mladoga Sunca, najsazetije i najelegantnije je kazao Ovidije, otvarajući svoje *Faste* sa siječnjom (I, 163–164):

»Bruma novi prima est veterisque novissima solis:
principium capiunt Phoebus et annus idem«.

Ili kako bi to slikovito kazao naš N. Nodilo (1981, 211) i tada »prilazi s mladom godinom Sunce novo« ili kako bi to lijepo kazao G. Dumézil (1981, 163), govoreći o epizodnoj gesti Camillea: » . . . à l'esprit de la fête qui marque l'entrée en scène du »nouveau Phoebus«, la naissance annuelle du soleil«.

⁵¹ Cf. Ovid *Fasti* 1976, Appendix 396 (komentar J.G. Frazera).

⁵² Cf. Benveniste 1969 II, 229: »A partir d'une forme suffixée en *-ro*, * *dhwes-ro*, on aboutit en latin au thème *febro-*, *februuum* et *februare*, avec le nom de *februarius*. La famille entière se rapporte à la »purification«, fonction illustrée par des rites spécifiques: *februarius*, le mois des purifications, est le dernier mois de l'ancienne année romaine«.

⁵³ Cf. M. Gavazzi 1978, 171. On taj običaj povezuje sa zapadnim romanskim utjecajima ili je preuzet od rimskih saturnalija, kao njihovo kasno nasljedovanje. Taj običaj je poznat samo »duž istočnoga Jadrana«.

⁵⁴ Cf. Stošić 1935, 4. Na otoku Ižu običaj biranja kralja se sačuvao do 1879; cf. Cvitanović 1951, 43, bilj. 2.

⁵⁵ Cf. Ovid *Fasti* V 1976, Appendix, 396 (komentar J.G. Frazeza); »If the analogy here suggested between the King of the Saturnalia and the King of the Sacred Rites (the Sacrificial King) should prove to be well founded, we should be confronted with the curious coincidence of the reign of a mock king at the end both of the old and of the new Roman year, the King of the Sacred Rites reigning at the end of the old Roman year in February and the King of the Saturnalia reigning at the end of the new Roman year in December . . . As any systematic attempt to harmonize the solar and lunar years by intercalation betokens a fairly advanced state of culture, we must apparently conclude that an Intercalary King, who mediated, as it were, between Sun and Moon, was a later invention than a human Saturn who gave his life to quicken the crops«.

⁵⁶ Cf. Nodilo 1981, 202, 215.

⁵⁷ Cf. Cumont 1902, 90: »On semble croire en général que Mithra est le seul dieu iranien qui ait été introduit en Occident . . . ib. 141: Par contre, on n'entend jamais parler en Occident de la célébration des *Mithrakana*, qui étaient si populaires en Asie. Ils avaient sans doute été transportés au 25 décembre, car une coutume très générale voulait que la renaissance du Soleil (*Natalis invicti*), qui à partir du solstice d'hiver recommençait à croître, fut marquée par des réjouissances sacrées. Nous avons certaines raisons de croire que les équinoxes étaient aussi des jours fériés, où l'on inaugurerait par quelque salutation le retour des Saisons divini-sées«.

⁵⁸ Cf. Šižgorić 1981, 54.

⁵⁹ Cf. Fortis 1774 I, 153: »Ovdje mlada proslavlja brak tako da joj prvo pokažu Priapa,/ a potom pruža ruke da bi se združile«.

⁶⁰ Ibidem, l.c.

⁶¹ Niederle I, 119.

⁶² Cf. J. Korošec 1959, 235: » . . . Zanimljivo je međutim, da su i sada nađeni (na Danilu, o.a.) u više primjera pojedini phalusi. S obzirom na njihov broj nema sumnje, da je bio na našem naselju razvijen vrlo jako kult phalusa. Taj je momenat utoliko zanimljiviji, što kult phalusa, bar u tom obliku, nije poznat danas u drugim kulturnim grupama Jugoslavije. Kult phalusa bit će međutim po svoj prilici u vezi sa kultom muškog božanstva . . . «

⁶³ Fortis, o.c., 79: »Fra i tratti di varietà, che vi s'incontrano è notevole quello dell'Isola di Zlarino, nelle acque di Sebenico, dove lo Stari-Svat (che può essere, ed è sovente difatti briaco) nel momento, in cui la Sposa si dispone ad andare col marito, le deve levar dal capo la corona di fiori con un colpo di sciabla nuda«.

⁶⁴ Cf. Radojčić 1982, 534, 535, 544, 545.

⁶⁵ Stošić 1941, 181.

⁶⁶ Radojčić, o.c. 544-545.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Gavazzi 1978, 49.

⁷⁰ Cf. Furčić 1984 II, 449.

⁷¹ Ibidem, Kaprije, 104: »Pirovalo bi se do kasna. Poslin ića i pića išlo bi se po divojkinu dotu, ka se prinosila u skrinju.

Kad bi došlo vrime za pojti leći, kum bi iša s mladiman u kamaru da divojci skine krunu. Uzeja bi sablju i tuka bi sabljon o pod i vika: »Je li čujete?«. Onda bi sabljon raskinija krunu i zatvorija mlade u kamaru. Mladiman bi stavili u kamaru na pijatu mesa i vina, ako ogladnu i ožednu po noći da in se najde pri ruci« . . . ib. Tisno, 290: »Prije nego bi se mladenici digli za pojti leći, kum bi skinija nevesti venac s glave.

Umisto krune nevista je na glavi nosila venac. Venac je bio ispletan od lanete i kurdelaman od svile, tzv. cendali. Po sridini venca bila je jedna široka kurdela, koja je vezala za glavu. Venac bi se još iskitija i cvičen«.

⁷² Cf. Gavazzi 1978, 49.

⁷³ Cf. Furčić, o.c. 449.

⁷⁴ Carić 1900, 357–358.

⁷⁵ Cf. Čulinović-Konstantinović 1969, 458.

⁷⁶ Cf. Kajmaković 1963, 88, 89; Interesantan je i podatak što ga navodi Đ. Petrović 1953, 168 za Kupres: »Posle "pira" kum i deveruša vode mladence u ložnicu. Čim se vrate među svatove "vuci" (mladići), koji su ponekad i nagaravljeni, hvataju kuma i nose ga na ognište, gdje gori vatra, i "kućni domaćin" — najbliži rođak — otkupljuje kuma pićem i hranom. Tačnije — stogod "vuci" traže, on daje. Zatim "vuci" traže otkup i od oca mladoženjinog, pa majke, a onda redom od svih svatova, po starešinstvu. Kada se završi traženje otkupa "vucima" se postavi sofa. Oni jedu i piju dokle mogu...«

⁷⁷ Cf. Stošić 1936, 34.

⁷⁸ Taj podatak o dužnostima *divera* prema mladoj *nevisi* prilikom svadbe nalazimo i u Poljicima. Evo što o tome piše don Frane Ivanišević (Poljica, 1987, 479): »Diver valja da čuva dobro nevistu, mogli bi mu je ukrast njezini ukućani, pa eto ruga i sramote...«

Pored svatova sa častima (*prvinac*, barjaktar, kum, stari svat, *diver*, čauš itd.) u svatovima su se nalazili i *stačeli* i *stačambaši*, koji su bili svatovi bez časti (F. I., Poljica, 474).

O tim *stačelima* (Stacheo) pisao je i opat A. Fortis u svom *Viaggio in Dalmazia*, I, (74–78), kad je opisivao svadbene običaje kod Morlaka. Prema A. Fortisu *stačel* je svat, koji je imao dužnost slušati naredjenja starog svata i da neprekidno pazi na mladu *nevistu*, zajedno s *diverom*. Značenje ovog termina u lingvističkom pogledu još uvijek je nejasno. Taj je izraz bio zabilježen još 1939. godine u zapadnoj Hercegovini i zapadnoj Bosni u Hrvata ikavaca (Cf. Georgijević, 1978, 183), u stanovnika Istre u 18 st. kao *nastačilo*, a kod gradišćanskih Hrvata kao *stačil* (ib., str. 184).

M. Stojković (ZbNŽ 27, 82–84) je u dva navrata pokušao objasniti značenje samog termina. Prvi put je pretpostavio da je *stačel* nastao od *nastačiti*, *dostačiti*, »dosta nabaviti«, a drugi put je pokušao dovesti u vezu sa grč. *stachielogos* »onaj koji pobire klasje«. Mišljenje je istog autora da je termin *stačel* mogao nastati u dalmatinskom primorju. S tim se mišljenjem nije složio S. Georgijević (ib.l.c.), tvrdeći da je ta riječ došla u Dalmaciju iz unutrašnjosti, tj. »iz dubina Balkanskog poluostrva«. Ovo Georgijevićevo mišljenje, čini nam se plauzibilnijim. I po našem mišljenju, *stačel* ili *stačeo*, vjerojatno su podrijetlom negdje iz unutarnjeg latinskoga na Balkanu.

ARJ 16,333 navodi *stačel* i *stačambaš* iz don Frane Ivaniševića (Poljica). Skok (ERHSJ 3, 245) navodi u vezi s tim terminom dosta oblika i varijanti, a najrječitiji je *nadostačilo* / *nadostačiti* »dosta nabaviti«, koje Skok plauzibilno objašnjava pomoću *situ/sit*, koje je i u *dosta*, jednako kao i u tal. *assai*, franc. *assez* < *ad satis*.

⁷⁸ Cf. v. poglavlje o zoonimima, s. v. termin »na *boule*«.

⁷⁹ Barić 1954 c, 94, istražujući starogermanske elemente u izumrlim romanskim dijalektima jadranskog primorja navodi za ovaj termin: »Kao siguran germanski element starodalmatskog jezika smatra se pridjev *škljet* »čist, nerazblažen« npr. »škljeta rakija« (Zore, *Dubrovačke tudinke*, Spomenik SAN XXVI s.v.) koje Skok *Zfom Phil.* L 532, Gamillscheg II 236 izvode iz *sclettus*, got. *slaihts*, zato, što se ta reč nahodi samo u Dubrovniku, a čuva grupu *skl* pred palatom za razliku od ital. *schietto* mlet. *šćeto*. Međutim, nije isključeno da je dub. *škljet* ipak < ital. *schietto*, jer prelaz *škj-* u *šklj-* u srpskohrvatskom jeziku nije usamljen«.

⁸⁰ Skok 1971 I, 634.

⁸¹ Gavazzi 1978, 172.

⁸² Cf. Budimir 1956, 188.

⁸³ Ibidem, l.c.

⁸⁴ Batović i Oštrić 1969, 256, 257.

⁸⁵ Buttler 1932, 354.

⁸⁶ Cf. Batović i Oštrić, o.c., 265.

^{86a} O Šibenčanima i njihovim perčinima pisao je također i njemački putopisac H. Stieglitz u članku: *Istrien und Dalmatien, Briefe und Erinnerungen*, 1845 (Istra i Dalmacija, pisma i uspomene). U tom svom članku on navodi za Šibenčane slijedeće: »... Njihova je nošnja većinom crvena ili plava, svi nose pušku, handžar i kuburu, prstenje i sjajne ječerne resi im od-

jeću, čak i ako je otrcana. Oni su naočiti ljudi, ali u oku sja nešto što može podsjetiti na Kinu. Taj dojam pojačava i njihov perčin«.

I. Pederin, koji je priredio i preveo s njemačkog te putopise raznih njemačkih autora po Dalmaciji, na ovu opasku Stieglitza, u bilješki 5, str. 146 napominje: »Ovim pisac na ne osobito uspio način želi istaknuti istočnjački karakter naših seljaka«.

⁸⁷ Stipčević 1974, 97.

⁸⁸ Ibidem, 98.

⁸⁹ Skok 1972 II, 82.

⁹⁰ Cf. Vinja 1957, 256.

⁹¹ Cf. Skok 1972 II, l.c.

⁹² Cf. Vinja 1987 I, 10–11.

⁹³ Ibidem, l.c.

⁹⁴ Cf. Bröndal 1948, 189: Un mot présentant un intérêt tout spécial dans cet ordre d'idées, est celui qui en gréco-romain designe la »soie«: *sericum*, *serica*, σερικός, du nom du peuple sère. A des époques différentes et par des voies diverses, ce mot s'est répandu par toute l'Europe«.

⁹⁵ Cf. Skok 1973 III, 183.

⁹⁶ Rendić–Miočević 1974, 321.

⁹⁷ Rendić–Miočević 1966, 312, 3.

⁹⁸ Cf. I. Ostojčić 1980, 5–6: »Preživjeli, koji su ostali na svojoj djedovini, predali su Hrvatima neka svoja znanja, upoznali ih imenima mjesta, brda, voda, utjecali na njih svojom nošnjom, običajima, dali im mnoge riječi nekima od kojih se i danas služimo...«

⁹⁹ Cf. Rendić–Miočević 1974, 1. c.; Isti 1989, 903: »Namely, the principal questions are whether Romanization in Illyricum was over connected, whether it succeeded and, if it did, which precise areas covered. Based on his field investigation particularly in certain spheres of spiritual culture (religion, cults, art, language, onomastics), the author draws the conclusion that Romanization did not involve the complete area of Illyricum, while in the affected areas it varied in intensity. Anyway, the process spanned a very long period of time and in the interior parts of the province (Illyricum, Dalmatia) it had no impact on the ethnic composition or domestic tradition, particularly where the extremely vital system of local spiritual values is concerned«.

¹⁰⁰ Cf. Rendić–Miočević 1953, 245.

¹⁰¹ Ibidem, 247, sl. 1.

¹⁰² Ibidem, l.c.

¹⁰³ Cf. Rendić–Miočević 1989, 835–836.

¹⁰⁴ Cf. Zjačić 1952, 246.

¹⁰⁵ Cf. Zaninović 1966, 80: »Prema tome epigrafski spomenici i postojeći, tj. bolje rečeno, nepostojeći arheološki dokumenti...« govore da su Delmati«... među svojim zatvorenim brdima dugotrajno sačuvali svoj čisti ilirski karakter i pod stoljetnom rimskom dominacijom«.

¹⁰⁶ Cf. Stipčević 1974, 76.

¹⁰⁷ Ibidem, l.c.

¹⁰⁸ Ibidem, l.c.

¹⁰⁹ Cf. Gabričević 1983, 5–101.

¹¹⁰ Ibidem, 96.

¹¹¹ Ibidem, 76.

Literatura

- Barić, H., »Starogermanski tragovi u balkanskim jezicima«, in *Lingvističke studije* III, Sarajevo, 1954, 73–125.
- Batović, Š. i O. Oštrić, »Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja«, in *Simpozijum, predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slavena*, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Sarajevo, 1969, 245–282.
- Benveniste, E., *Le vocabulaire des institutions indoeuropéennes*, Paris, 2. voll., 1969.
- Bröndal, V., *Substrat et emprunt en Roman et en Germanique*, SRL, Ser. I Mem., 6, Copenhagen-Bucuresti(1), 1948.
- Budimir, M., »Pelasto-Slavica«, in *Rad JAZU*, 309, Zagreb, 1956, 81–194.
- Buttler, W., »Ausgrabung eines präistorischen Grabhügels bei Ervenik«, in *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 1932, 354–364.
- Čarić, I. A., »Crtice iz narodnog života u Dalmaciji«, in *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* XII, Sarajevo, 1900, 349–360.
- Cumont, F., *Les mystères Mithra*, 2 ed., Bruxelles, 1902.
- Čulinović Konstantinović, V., »Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjeste-otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije«, in poseban otišak iz knjige *Ljetopis JAZU*, knj. 73, Zagreb, 1969, 445–458.
- Dumézil, G., *Mythe et Épopée*, Sciences humaines, ed. Gallimard, 3 ed., Paris, 1981.
- Dumézil, G., *La religion romaine archaïque*, Payot, Paris, 2 ed., 1987.
- Ferguson, J., »Rim«, in *Mitologija*, Zagreb, 1982.
- Fortis, A., *Viaggio in Dalmazia*, I, II, Verlag Otto Sagner, München, (1774), V. Masleša, Sarajevo, 1974.
- Frazer, D. G., *Zlatna grana (The golden Brugh)*, Beograd, 1977.
- Frye, R. N., *The heritage of the Persia*, New York, 1966.
- Furčić, I., *Narodno stvaralaštvo šibenskog područja II, mjesta uz obalu*, Šibenik, 1984.
- Gabričević, B., »Iconographie de Mithra tauroctone dans la province romaine de Dalmatie«, in *Archaeologia Jugoslavica*, I, Beograd, 1954, 37–52.
- Gabričević, B., »Antička nekropola u Sinju«, in *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXXXVI, Split, 1983, 5–101.
- Gabričević, B., *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, 1987.
- Gavazzi, M., *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, I, II, Zagreb, 1939.
- Gavazzi, M., *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Zagreb, 1978.
- Georgijević, S., »O imenu Bunjevci« in *Inomastica Jugoslavica* 7, Zagreb, 1978, 177–187.
- Grand Larousse Encyclopédique, I, s. v. *Baal*, Paris, 1960.
- Grand Larousse Encyclopédique, IX, s. v. *Saturne*, Paris, 1964.
- Graves, R., *The Greek Myths*, I, II, Pinguin Books Ltd, England, 1985.
- Ivanišević, F., *Poljica, narodni život i običaji*, Reprint izdanja JAZU iz 1906 i neobjavljena grada, Split, 1987.
- Kajmaković, R., »Ženidbeni običaji kod Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini«, in *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Etnologija, N. S., sv. XVIII, Sarajevo, 1963, 77–90.
- Kollar, A. F., *Historiae iuris publici regni Hungariae amoenitates*, Wien, 1783.
- Korošec, J., »Nastavak iskopavanja u Danilu kraj Šibenika u 1955. god.«, in *Ljetopis JAZU* 63, 1956, Zagreb, 1959, 226–239.
- Maspero, G., *Histoire Ancienne des peuples de l'Orient*, Paris, 1876.
- Michels, A. K., *The Calendar of the Roman Republic*, 1967.
- Miličević, M., *Rimski kalendar*, Latina et Graeca, Radovi. knj. VIII, Zagreb 1990.

- Mommsen, Th., *Römische Geschichte*, I, Berlin, 1881 (siebende Auflage).
- Niederle, L., *Život starých Slovanů* I, 119 (Slovabské starožitnosti, oddíl kulturní), 1906.
- Nodilo, N., *Stara vjera Srba i Hrvata*, Logos, Split, 1961.
- Oeuvres de Virgile, trad. par. M. F. Lamaistre (nouv. éd.), Paris, 1874.
- Ostojić, I., *Prilog onomastici šibenskog kraja*, Dio prvi. Antroponimi, Krapina 1., 197 (mimeo).
- Ovid, *V Fasti*, ed. by G. P. Goold, The Loeb Class. Library, London, Cambridge (Mass.), 1976.
- Pauly – Wissowa, RE II, s. v. *Saturnalia*, Stuttgart, 1921.
- Pauly – Wissowa, RE, s. v. *Mithras*, Stuttgart, 1952.
- Radajčić, Z., »Običaji otoka Zlarina«, in *Povijest i tradicija otoka Zlarina, Posebno izdanje zavoda za istraživanje folklor, Instituta za filologiju i folkloristiku*, Zagreb, 1982, 533–567.
- Rendić – Miočević, D., »Novi epigrafički prilozi ilirskoj onomastici sa teritorija Dalmata«, in *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LV, Split, 1953, 245–255.
- Rendić – Miočević, D., »Prvi dani Šibenika, tragom najstarijih naselja i kulture šibenskog područja«, in *Telegram* 22 travnja, 1966, 312, 2.
- Rendić – Miočević, D., »Dissertationes Reditinae«, in *Arheološki radovi i rasprave*, VII, Zagreb, 1974, 321–346.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Na svijet izdaje Jugoslaven-ska akademija znanosti i umjetnosti, I–XXIII, Zagreb, 1880–1976.
- Selem, V. P., »Mitraizam Dalmacije i Panonije u svijetlu novih istraživanja«, in *Hist. zbornik*, 39(1), Zagreb, 1986, 173–204.
- Škok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Uredili akademici M. Deanović i Lj. Jonke. Suradivao radnjama i priredio za tisak Valentin Putanec. I. A.-j, 1971; II. K-poni; III, *poni-Z*, 1973; *Kazala*, Zagreb, 1974.
- Stieglitz, H., *Istrien und Dalmatien, Briefe und Erinnerung*, Stuttgart und Tübingen, 1845, 160–162 (cf. *Njemački putopisi po Dalmaciji*, str. 145–146, pod naslovom: Slika Dalmacije prema književnim i kulturnim kretanjima, priredio i preveo I. Pederin, Logos, Split, 1989).
- Stipčević, A., *Iliri*, Zagreb, 1974.
- Stošić, K., »Narodni božićni običaji u Šibeniku, Hrvatski katolički puk i Božić«, in *Dalmatinski Hrvat*, br. 1–2, 4, Split, 1935.
- Stošić, K., »Svadbene i pogrebne običaji u šibenskoj prošlosti«, in *Novo Doba*, br. 301., Split, 1936.
- Šižgorić, J., *De situ Illyriae et civitate Sibenici* (lat. tekst i hrv. prijevod, priredio i preveo V. Gortan), Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1981.
- Tambača, A., *Šibensko iverje (1871–1941)*, Šibenik, 1987.
- Tomčić, P., *Povijest rimska do careva, Prvi dio*, Zagreb, 1884.
- Vaccari, G., *Le Feste di Roma Antica*, Roma, 1986.
- Vinja, V., »Contributions dalmates au Romanisches Etymologisches Wörterbuch de W. Meyer – Lübke«, in *Revue de Linguistique Romane* XXI, 1957(2), 249–269.
- Vinja, V., »Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji III«, in *Čakavska rič*, 1, Split, 1987, 3–41.
- Zaninović, M., *Ilirsko pleme Delmati*, Godišnjak IV, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2 (posebni otisak), Sarajevo, 1966, 1–91.

ETHNOLOGICAL AND LINGUISTIC PARTICULARITIES IN THE ŠIBENIK
REGION

Summary

The traditional culture of the Šibenik region, though it has been described and analyzed in its various segments since Fortis to the present ethnological studies, has not yet been sufficiently scientifically dealt with. The original sources and ethnological literature have discussed until now some themes with sporadic analyses of historical transformations. This is why the author, in addition to the ethnological specificities in the framework of individual traditional specificities, tried to encompass both the prehistoric and linguistic dimensions. Using the most significant scientific literature concerning the individual problems (**Celebration, Wedding, Šibenik costumes**), he projected each of these phenomena on the whole events of life. The wide span of these phenomena on the whole events of life. The wide span of the applied ethnologic and lexic materials have made certain logical conclusions possible. This is best expressed in the detailed analysis of the customs at the **Festival** in Šibenik which abounds in materials and other comparative data, on the basis of which the author tried to give a well documented conclusion referring to the transformation of customs, beliefs, and continuing it under different historical, religious, ethnic and cultural conditions. In the same way the specific qualities — social, cultural, ritual — are emphasized in the wedding rites, and in maintaining the Old-Balkanic Illyrian influences in the elements of the attire in the Šibenik region preserved until the present days.

The Birth of the Young Sun on Dec. 17, the same time of the Roman Saturnalia, in the city known as the Šibenik **FESTIVAL**, witnesses the ancient origin of this tradition. It has many characteristics which, in its historical development and transformations, distinguish it thoroughly from the customs of other Slavic peoples. That is why the author wonders how it could possibly have happened that a purely Croatian city, which was mentioned for the first time as the Seat of the Croatian King Krešimir IV (1066), succeeded in keeping such ancient and unique customs on the Croatian coast.